

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ
ΙΕΡΕΩΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ
ΚΑΙ Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ
ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΥΘ. Ν. ΠΡΟΥΚΑΚΙ
1926

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ
ΙΕΡΕΩΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ
ΚΑΙ Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ
ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΥΘ. Ν. ΠΡΟΥΚΑΚΙ
1926

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστί, πάντων
δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν Θεοὺς ἐδίδασκε
τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους
ἐποίησε, τοὺς δὲ ἐλευθέρους ἀπόσπ. 4.

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

Ἡράκλειτος, ὁ υἱὸς τοῦ Βλύσονος. ἐξ εὐγενοῦς
καὶ ἀρχαίας οἰκογενείας καταγόμενος ἐγεννήθη ἐν
Ἐφέσῳ, ἤκμασε περὶ τὴν 69 Ὀλυμπιάδα καὶ ἀπέ-
θανε περὶ τὸ 475-470 ἐν ἡλικίᾳ 60 ἐτῶν (1).

Διεκρίνετο δὲ διὰ τὸ σκαιὸν καὶ ὑπερήφανον
τοῦ χαρακτήρος καὶ διὰ τὸ ἀσαφὲς ἀλλὰ βαθύνουν
τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ· δι' ὃ καὶ ἐπιστύφων καὶ
σκοτεινὸς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπωνομάσθη (2). Διο-
γένης ὁ Λαέρτιος διηγεῖται ὅτι ὁ Σωκράτης ἀνα-
γνοὺς ποτὲ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶπε τὰ ἐξῆς
χαρακτηριστικὰ τοῦ δυσνοήτου καὶ τῆς ἀσαφείας
αὐτῶν «ἅ μὲν συνῆκα γενναῖα, οἶμαι δέ, καὶ ἅ μὴ
συνῆκα. Πλὴν Δηλίου γε δεῖται κολυμβητοῦ» (3).

Ὁ Ἡράκλειτος ἐνηθρύνετο διὰ τὸ αὐτομαθὲς
καὶ αὐτοδίδακτον αὐτοῦ, φρονῶν δὲ ὅτι «πολυμαθίη
νόον οὐ διδάσκει». διότι αὕτη θὰ ἐδίδασκε τότε καὶ
τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Ξενοφάνη
καὶ τὸν Ἐκαταῖον (4) περιεφρόνει τὰ φιλοσοφή-
ματα τῶν προκατόχων αὐτοῦ καὶ ἰδίαν ὁδὸν εἰς τὸ
φιλοσοφεῖν ἀκολουθήσας, «διζησάμενος ἑαυτῷ» ὡς
ὁ ἴδιος λέγει, ἀνεκάλυψε τὸν νόμον τῆς τῶν πάντων
ροῆς καὶ ἀλλοιώσεως τὸν διέποντα τὸ σύμπαν, ὃν
πρὸς τοῖς ἄλλοις ὠνόμασε **Λόγον** (5).

(1) Διογ. Λαέρ. Η. Θ. (2) Κλήμ. Ἀλέξ. κωφ. II 442. Mullach ἀπόσπ. 5
(3) Διογ. Λαέρ. II 22. (4) Διογ. Λαέρ. IX. Mullach ἀπόσπ. 14 Κλήμ. Ἀλέξ. 1809
(5) Κλήμης Ἀλέξ. 169, 173 Mullach ἀπόσπ. 26.

Ἡ λέξις **λόγος**, ὡς ὄρος φιλοσοφικός, ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείτου τὸ πρῶτον εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἰσαχθεὶς κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ κοινότατος καὶ βαθμηδὸν κατ' ἔννοιαν εὐρυνόμενος ἔλαβε τὴν τελειοτάτην ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἐν τῷ φιλοσοφικῷ συστήματι τοῦ Ἰουδαίου Ἀλεξανδρινοῦ φιλοσόφου Φίλωνος καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ. Ὁ λόγος τοῦ Εὐαγγελίου ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ κατὰ τε τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ιδιότητας μετὰ τοῦ λόγου τῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδίᾳ τοῦ Φίλωνος. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ἐρευνητῶν τῆς εὐαγγελικῆς καὶ Φιλωνικῆς λογολογίας ἡ μόνη διαφορὰ ἢ μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν περὶ λόγου διδασκαλιῶν ὑπάρχουσα εἶνε ὅτι ὁ Εὐαγγελικὸς λόγος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Φιλωνικὸν ἐμφανίζεται ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ ὠρισμένον πρόσωπον, **λόγος σεσαρκωμένος**.

Δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τῷ παρόντι πονήματι κατὰ πόσον ἔχεται ἀληθείας ἢ ἀξίωσις αὕτη τῶν σοφῶν, ἀλλὰ θέλομεν νὰ προσδιορίσωμεν ἐν αὐτῷ τὴν σημασίαν τοῦ λόγου ἐν τῷ φιλοσοφικῷ τοῦ Ἡρακλείτου συστήματι, ὃν παραβάλλοντες περαιτέρω πρὸς τὴν περὶ λόγου Εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν νὰ καθορίσωμεν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν δύο λόγων διαφοράν.

Ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς ἐνόμιζε τὸν Ἡράκλειτον μετὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων ἐν Ἑλλησι Χριστιανούς, ὡς μετὰ λόγου βιώσαντας, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν (1).

1) Ἰουστίνος Ἀπολογία Α' Κεφ. 46.

ΤΟ ΠΥΡ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

Ὁ Ἡράκλειτος ἀρχὴν τῶν ὄντων καὶ οὐσίαν ὑπέλαβε τὸ πῦρ. Ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ὑπάρχει μόνον ἄλογος καὶ νεκρὰ ὕλη. πανταχοῦ παρατηρεῖ τις διηνεκῆ τῶν ὄντων μεταβολήν, γένεσιν καὶ φθορὰν ἀκατάπαυστον, ἁρμονίαν θαυμασίαν καὶ τάξιν ἀπαρέγκλιτον, ζωὴν τέλος καὶ λογικότητα. Ἀναμφιβόλως τὸ πῦρ ὡς στοιχεῖον ἀπλοῦν δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα ταῦτα· πάντως μὲν τοῦτο δύναται ὡς τοιοῦτον νὰ παράσχῃ ἡμῖν ἔννοιαν τῆς ὑλικῆς τοῦ παντὸς συστάσεως, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ καταστήσῃ καταληπτὴν τὴν ἀπειρίαν τῶν εἰδῶν, τὴν ποικιλίαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ λογικῶν ἐκφάνσεων διὰ μόνης τῆς ὑλικῆς αὐτοῦ οὐσίας. Πρὸς ἐξήγησιν λοιπὸν τῆς λογικῆς τοῦ παντὸς συστάσεως, ὁ Ἡράκλειτος ἀπέδωκε εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τεθεῖσαν ἀρχὴν τοῦ παντὸς τοιαύτας ιδιότητας, αἵτινες ἰδιάζουσιν εἰς ὕλην ἅμα καὶ εἰς πνεῦμα, ὑπολαβὼν τὸ πῦρ οὐ μόνον ὡς τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸ αἷτιον τῆς παραγωγῆς τούτων, ὡς τὴν οὐσίαν ἐξ ἧς τὰ πάντα, εἰς ἣν τὰ πάντα κκὶ δι' ἧς τὰ πάντα (ὄργανον) (1). ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πῦρ ἐμφανίζεται παρ' Ἡρακλείτῳ ὡς δημιουργούμενον ἅμα καὶ δημιουργοῦν, ὡς μεταβαλλόμενον ἅμα καὶ μεταβάλλον, ὡς τὸ πλατωνικὸν μὴ ὄν, ἢ ὅπερ ταυτόν, ὡς ἡ ὕλη ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ θερμοῦ, τῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως, (2) ἐξ ἧς καὶ εἰς ἣν τὰ

(1) Ἰππασος καὶ Ἡράκλειτος—ἐν καὶ οὗτοι καὶ κινούμενον καὶ πεπερασμένον ἀλλὰ πῦρ ἐποίησαν τὴν ἀρχὴν καὶ ἐκ τοῦ πυρὸς ποιοῦσι τὰ ὄντα πυκνώσει καὶ μανώσει καὶ διαλύουσι πάλιν εἰς τὸ πῦρ, ὡς ταύτης μιᾶς οὐσίας τῆς ὑποκειμένης φύσεως. Πυρὸς γὰρ ἀμοιβὴν εἶναι φησὶν ὁ Ἡράκλειτος Σιμπλ. 28, 82, [2] Διογ. Λαέρ.

πάντα, καὶ ὡς τὸ ὄν ἢ τὸ εἶδος, οὐ ἔνεκα ἢ πυρώδης οὐσία περικλείει ἐν ἑαυτῇ κίνησιν ἀδιάλειπτον, ζωτὴν αἰωνίαν καὶ λόγον. Ὡς τοιοῦτον δὲ τὸ πῦρ λίαν ἐκφραστικῶς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ἀποκαλούμενον «ἀείζων πῦρ». (1)

Τὸ ἀείζων λοιπὸν τοῦτο πῦρ, ἀϊδίως κινούμενον καὶ ἀπαύστως μεταβαλλόμενον, λαμβάνει ποικίλας μορφάς μεταβαίνον ἀπὸ εἶδους εἰς εἶδος καὶ ἀπὸ στοιχείου εἰς στοιχεῖον, ἐμφανιζόμενον ὡς γῆ, ὕδωρ, ἀήρ, πῦρ, καὶ τανάπαλιν. (2) Ἄλλ' ἐν τῇ διηγεκεί ταύτη τῶν πάντων ροῇ καὶ ἀλλοιώσει τοῦ πυρός, ἐν τι μένει αἰώνίως πάγιον καὶ ἀμετάβλητον, παράγει καὶ συγκρατεῖ τὸ πᾶν ἐν θαυμασίᾳ ἁρμονίᾳ, οὐχὶ ὡς τις οὐσία ἔξω τοῦ πυρός, ἀλλ' ὡς τις ἐν αὐτῷ δύναμις. Τὴν τῷ πυρὶ συμφυᾶ ταύτην δύναμιν ὁ φιλόσοφος ὀνομάζει **λόγον**. Περὶ τῆς διφυοῦς ταύτης ιδιότητος τοῦ πυρός, ὡς ὕλης καὶ πνεύματος ἅμα, παρ' Ἡρακλείτῳ μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, δι' ὧν λέγει; «Οἱ δὲ (οἱ Ἡρακλείτιοι) τὰ μὲν ἀλλαγιένεσθαι φησὶ καὶ ρεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐδέν, ἐν δὲ τι μόνον ὑπομένειν, ἐξ οὗ πάντα ταῦτα μετασχηματίζεσθαι πέφυκε». (3) Τὸ ἐν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὑπομένει καὶ δι' οὗ τὰ πάντα ἀλλοιοῦνται, εἶνε ἢ ἐν τῷ πυρὶ δύναμις, ὁ **λόγος**. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὁ λόγος κέντηται σπουδαιοτάτην σημασίαν ἐν τε τῷ κόσμῳ καθόλου καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἰδία.

Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ

«Πάντα ρεῖ». ἰδοὺ τὸ μυστήριον τῆς τῶν πάντων

[1] Κλήμης Ἄλεξ. Στρώμ. VI Mullach ἀπόσ. 27. (2) Ψυχῆσι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι. Κλήμ. Ἄλεξ Στρώμ. VI IV παρβλ. ἀπόσπ.59. (3) Ἄρισ. περὶ οὐρανοῦ VII.

γενέσεως καθ' Ἡράκλειτον. (1) Ὁ οὐρανός, ἡ γῆ, ἡ θάλασσα, ὁ ἀήρ, ὅλη ἢ ἐν αὐτοῖς παρατηρουμένη ἔμψυχος καὶ ἄψυχος ποικιλία τῶν εἰδῶν ρέουσιν, ἀδιακόπως μεταβαλλόμενα ὑπὸ τοῦ τρεπομένου ἀειζώου πυρός. Ὡς δὲ «δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἔμβαιης» (2) οὕτω καὶ τὸ πᾶν οὐδέποτε εὐρίσκεται ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει, ἀδιαλείπτως μεταβαλλόμενον ὥστε καθὼς λέγει ὁ Πλάτων «ἔστι μὲν οὐδέποτ' οὐδὲν, αἰεὶ δὲ γίνεται». (3) Τὸ πῦρ κινούμενον ἀκολουθεῖ ἐν τῇ κινήσει αὐτοῦ δύο συγχρόνους καὶ ἀντιθέτους ἅμα ὁδοὺς, καλουμένας ἄνω καὶ κάτω. Κατὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω καὶ ἄνω πορείαν, τὰ ἀντίθετα στοιχεῖα καὶ τὰ διάφορα κατὰ τὴν πυκνότητα ρεύματα τοῦ πυρός συναντῶνται. Ἐκ τῆς ἐναντιοδρομίας δὲ ταύτης, συμβαίνει σύγκρουσις, πάλη, πόλεμος, (4) καθ' ὃν αἱ ἀντίθετοι ῥοαὶ συμφωνοῦσι καὶ ἐκ τῆς ἐπερχομένης οὕτω ἰσορροπίας καὶ ἁρμονίας παράγονται οὐ μόνον τὰ λοιπὰ στοιχεῖα ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα. (5) Ἡ γένεσις λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ μετάβασις τοῦ πυρός ἐξ ἑαυτοῦ εἰς ἕτερον στοιχεῖον καὶ καθεξῆς. Ὡστε ὅ,τι δὲ ἐν εἶδος εἶνε ζωὴ, διὰ τὸ ἐξ οὗ μετεβλήθη εἶνε θάνατος. Θάνατος τοῦ πυρός εἶναι μεταβολὴ αὐτοῦ εἰς ἀέρα, θάνατος τοῦ ἀέρος εἶνε ἢ μεταβολὴ αὐτοῦ εἰς ὕδωρ, θάνατος τοῦ ὕδατος ἢ μεταβολὴ αὐτοῦ εἰς γῆν καὶ τ' ἀνάπαλιν μέχρις οὗ γείνη ἢ ἐκπύρωσις, ἐπιστροφή εἰς τὸ ἀείζωνον πῦρ (6)

1] Mullach ἀποσπ. 2] Πλάτ. Θεαιτ. 160 3] αὐτόθι περ Ο. λ. Κρατ 401 θ. 4] Μυλ ἀποσπ. 37 Πατήρ πάντων πόλεμος. 5] Τὸ διαφερόμενον αἰεὶ ὁμολογέει Μυλ ἀποσπ. 37. (6) Πυρός θάνατος ἀέρι γένεσις, ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις, καὶ ὕδατος θάνατος γαίῃ γένεσις καὶ τ' ἀνάπαλιν γαίης θάνατος ὕδατι γένεσις, ὕδατος θάνατος ἀέρι γένεσις καὶ ἀέρος θάνατος πυρὶ γένεσις Κλήμης Ἀλ. Στρώμ. VI 229 ἰδὲ Mull. ἀποσπ. 59

Ἐκ τῶν ὁδῶν τούτων ἡ μὲν **κάτω** ὁδὸς εἶνε ἡ δημιουργοῦσα, ἡ παράγουσα· ἡ δὲ **ἄνω** ἡ ἐπὶ τὴν ἐκπύρωσιν ἄγουσα· καὶ ἡ μὲν **κάτω** ὁδὸς, ἡ ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ δημιουργίαν ὀνομάζεται **πόλεμος** καὶ **ἔρις**, διότι τὸ πρωτόγονον πῦρ δι' ἀγῶνος μεταβάλλεται εἰς τὰ ἄλλα στοιχεῖα. ἡ δὲ **ἄνω**, ἡ ἐπὶ τὴν ἐκπύρωσιν ἄγουσα, ὡς τείνουσα τὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐν τῷ πρωτογόνῳ πυρὶ ἰσορροπίαν καὶ ἐπομένως τὴν ἁρμονίαν τοῦ παντός, καλεῖται **εἰρήνη**, καὶ **ὁμολογία** (1). Προσέτι, ἡ μὲν **κάτω** ὀνομάζεται **Χρησμονή** καὶ **ἔνδεια** τ. ε. ἐξάντλησις τῆς ἀρχικῆς τῶν ὄντων οὐσίας, τοῦ πυρός, διὰ τῆς δημιουργίας, ἡ δὲ **ἄνω**, **κόρος** καὶ **πλούτος** τ. ε. χορτασμός, ἀφθονία (2) πληρουμένου τοῦ σχηματιζομένου κενοῦ διὰ τῆς ἐπαναγωγῆς τῶν στοιχείων εἰς τὸ αἰείζωνον πῦρ. Πρὸς τούτοις αἱ ὁδοὶ αὗται λέγονται· ἡ μὲν **κάτω** σθέσις, ὡς ἀποθνήσκοντος τοῦ πυρός, ἀμειβομένου εἰς τὰ ἄλλα στοιχεῖα· ἡ δὲ **ἄνω** ἄψις, ὡς ἀναγεννωμένου αὐτοῦ διὰ τῆς ἐναντιοτροπῆς (3) Ἄλλ' ἡ **ἄνω** καὶ **κάτω** ὁδὸς, ἡ χρησμονή καὶ ὁ κόρος, ἡ σθέσις καὶ ἡ ἄψις, αἱ ἀντίθεται τέλος τοῦ πυρός κινήσεις δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν πρὸς ἀλλήλας διαφοράν. «Ὁδὸς», λέγει ὁ Ἡράκλειτος, «ἄνω κάτω μίη».(4) Οὐδὲ ὑφίστανται αὗται πραγματικῶς ἀλλ' ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἀπλῶς ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ ὅπως παραστήσῃ οὗτος καὶ καταστήσῃ ἀντιληπτὴν τὴν διὰ τῆς κινήσεως δημιουργικὴν τοῦ πυρός δύναμιν (5).

(1) Δ. Λ. IX 7. [2] ἀπόσπ. 51. (3) Mullach ἀπόσπ. 27 Ἄριστ. Φυσ. Γ. 5 205 α 3 Μετὰ τὰ φυσικὰ Α 10. Περὶ Οὐρανοῦ Α 10 279 β 16 Ἰππολ. κατὰ πασῶν τῶν αἰρέσεων Α 10. (4) Ἰππόλυτος περὶ διαίτης 24. Mullach ἀπόσπ 92. (5) Ὁ Θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χαιμών, θέρος, πόλεμος, εἰρήνη, κόρος, λιμός (ἀπόσπ 36) Γενέσθαι καὶ ἀπολέσθαι ταυτό, ἑυμμιγῆναι καὶ διακριθῆναι ταυτό. Ἐκαστον πρὸς πάντα καὶ πάντα πρὸς ἕκαστον ταυτό, περὶ διαίτ. Α. 4-5. Ταυτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκόσ, τὸ ἐγενηγορὸς καὶ τὸ καθεσθον καὶ νέον καὶ γηραιόν. Τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνα ἐστὶ κἀκεῖνα πόλιν μεταπεσόντα τάδε. Πλουτ. παρὰμ. πρὸς Ἀπολλ.

Ὁ κόσμος καθ' Ἡράκλειτον εἶνε ἀίδιος, «ἦν ἐστὶ καὶ ἔσται πῦρ ἀείζωνον σθεννύμενον μέτρα καὶ ἀπτόμενον μέτρα εἰς πῦρ»(1) Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ σβέσις καὶ ἄψις τοῦ πυρός γίνεται κατὰ μέτρα καὶ ἀναλογίαν. Διότι ἄλλως ἐκ τῆς δυσαναλογίας ἐν τῇ σβέσει καὶ ἄψει τοῦ πυρός, ἐν τῇ δημιουργίᾳ καὶ τῇ ἐκπυρώσει, θὰ εἴχομεν ἢ τελείαν ἐκπύρωσιν τ. ε. ἐπάνοδον τῶν διαρόρων στοιχείων εἰς τὸ πρωτόγονον πῦρ καὶ ἐπομένως καταστροφὴν τοῦ κόσμου ἢ τελείαν ἀπόσβεσιν τ. ἔ. ἀλλοίωσιν τοῦ πυρός εἰς τὰ ἄλλα στοιχεῖα ὁπότε θὰ ἐπήρχετο νέκρωσις. Πρὸς διατήρησιν λοιπὸν τῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ δεσποζούσης τάξεως, ἀνάγκη ὅσον πῦρ καταναλίσκεται διὰ τῆς χρησιμοῦσιν εἰς δημιουργίαν, τοσοῦτον καὶ νῶν ἐπανέρχεται εἰς τὸ πρωτόγονον πῦρ πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ σχηματισθέντος κενοῦ. Ἡ ἀναλογία αὕτη ἢ αἰωνίως σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος, ἢ τὸν κόσμον συνέχουσα καὶ συγκρατοῦσα ἐν ἰσορροπία, ἢ τὸ πᾶν τέλος δημιουργοῦσα καὶ διακοσμοῦσα αὐτὸ εἶνε ὁ Λόγος τοῦ Ἡράκλειτου.

Ὁ Λόγος οὗτος ἀναλυόμενος παρουσιάζεται τὸ μὲν ὡς ἀναγκαιότης, τὸ δὲ ὡς νοῦς. Καὶ ἀναγκαιότης μὲν εἶνε ὁ Λόγος διὰ τὸ ἀπαράδατον καὶ ἀπαράτρεπτον τῆς ἐνεργείας οὐχὶ τῇ ἐπιδράσει ἐξωτερικῆς τινὸς αἰτίας ἰσχυροτέρας καὶ ὑπὲρ αὐτὴν κειμένης, ἀλλ' ἐγγενοῦς τῷ πυρὶ δυνάμεως. Νοῦς δὲ, διότι ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ ταύτῃ ἐνεργείᾳ ἀποκαλύπτεται σοφία, σκοπιμότης. Καὶ ὡς ἀναγκαιότης μὲν ὁ Λόγος οὐδέποτε, ὡς εἴπομεν παρεκτρέπεται τῆς αἰωνίως διακεχαραγμένης ὁδοῦ,

(1) Κλήμ 'Αλεξ Στq IV ἀποσπ 27.

αἰωνίως ὁ ἥλιος θὰ ἀκολουθῆ τὸν δρόμον αὐτοῦ (1). αἰωνίως θὰ ὑπάρχη νύξ καὶ ἡμέρα θέρος καὶ χειμῶν (2) καὶ ἐνῶ ὁ Λόγος τὰ πάντα προσδιορίζει, ἐξ ἑαυτοῦ ἐκείνος δρίζεται οὐχὶ ἐλευθέρως ἀλλ' ἀναγκαίως. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Λόγος θεωρούμενος ταυτίζεται μετὰ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ καλεῖται δὲ μὲν **Εἰμαρμένη** καὶ **Ἀνάγκη**, ὅτε δὲ **νόμος** καὶ **Δίκη** (3) Ὡς νοῦς δὲ ἐμφανίζεται ὁ Λόγος, διότι οὐδέποτε καὶ ἂν στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἀνακαλύπτομεν σοφὴν τοῦ παντὸς διακόσμησιν καὶ ἐν τῷ ὄλῳ καὶ ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, ἔλλογον τάξιν καὶ ἁρμονίαν. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Λόγος, ὡς ὑπέρτατος καὶ πανσόφος οἰκονόμος καὶ κυβερνήτης τοῦ παντὸς ὀνομάζεται **Ζεῦς** (4) Ἄλογος θεῖος, Κοινὸς ἢ ξυνὸς (5), **Γνώμη** καὶ ἁρμονία (8) Καὶ φαίνεται μὲν ποῦ ἐκδηλουμένη ἀταξία τις καὶ ἔλλειψις σκοπιμότητος ἢ καὶ πράγματα τινὰ δὲν φαίνονται ἀγαθὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ τοῦναντίον κακά, τοῦτο ὅμως ἀποδοτέον εἰς τὸ πλημμελὲς τῆς ἀντιλήψεως ἡμῶν καὶ οὐχὶ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. «τὰ μὲν ἄνθρωποι διέθεσαν οὐδέποτε κατὰ ταῦτα ἔχει οὔτε ὀρθῶς οὔτε μὴ ὀρθῶς Ὅμοσα δὲ θεοὶ διέθεσαν ἀεὶ ὀρθῶς ἔχει καὶ τὰ ὀρθὰ καὶ τὰ μὴ ὀρθὰ, τοσοῦτον διαφέρει». (9) Τὰ φαινόμενα ἡμῖν κακὰ ἐγκρύπτουσιν ἐν τῷ βάθει αὐτῶν σκοπὸν ἀφανῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. « Πόλεμοι καὶ

(1) ἀποσπ. 34 Πλούταρχ. de exilio Κερφ. II. X. 323. Ἡλιος οὐχ' ὑπερβήσεται τὰ μέτρα, εἰ δὲ μὴ, Ἐριννύες μὲν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσι. (2) ἀποσπ. 36. (3) Ὁ Ἡράκλειτος οὐσίαν Εἰμαρμένης ἀπεφαίνετο λόγον, τὸν διὰ τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα. Γράφει οὖν. ἔστι γὰρ Εἰμαρμένη πάντως Mullach ἀποσπ. (4) Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ἤδεισαν εἰ μὴ ταῦτα ἦν Κλήμης Ἀλεξ. IV 1224 Ἀλεξ. IV 1224. Δίκη καταλήψεται ψευδῶν τέκτωνας Στεφ. VI 61. (5) Ἐν τῷ σοφῶν Μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα Κλήμης Ἀλεξ. (6) Σὺν νόμῳ λέγοντος ξονῶ... Mullach ἀποσπ. 19 (7) Ἐν τῷ σοφῶν ἐπεστάσθαι Γνώμην κλπ. (8) Ἁρμονία ἀφανῆς φανερῆς κρείσσων. [ἀπόσπ. 96 40] [9] Ἰπποκράτ. περὶ διαίτ. Α, 11 ἀπόσπ. 96.

μάχα· ἡμῖν δεινὰ δοκεῖ, τῷ θεῷ οὐδὲ ταῦτα δεινά·
ὡς τῷ Θεῷ καλὰ πάντα καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἅ-
μῃν δίκαια ὑπειλήφασιν, ἅ δὲ ἄδικα. (1)

Ὁ Ὅμηρος, ὁ ὁποῖος εὐχεται νὰ χαθῆ ὁ πόλε-
μος «ὡς ὄλοιτο ἔρις τε μάχη τε» ἀπὸ προσώπου τῆς
γῆς δὲν ἔχει δίκαιον. (2) Διότι ὁ πόλεμος εἶνε ἡ
αἰτία τῆς γενέσεως, τῆς προόδου. «πατὴρ πάντων
πόλεμος» Ἄρα οὗτος εἶνε τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Μὴ
ὄντος πολέμου, θὰ ἐσήμαινε τοῦτο τὸν θάνατον τοῦ
ἀείζωου πυρὸς, τὴν ἐκλειψιν ἀντιθέσεως, ἐξ ἧς ἡ
παραγωγή καὶ ἡ ἄρμονία. «Τὸ ἀντίξουν συμφέρον
καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστη ἄρμονία παράγε-
ται καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνονται. (3) «Τὰ πλεῖστον
διάφορα, μάλιστα συμφέρει. καὶ τὰ ἐλάχιστον διάφο-
ρα ἥκιστα συμφέρει.» (4)

Τὸ πῦρ, ὡς εἶπομεν, εἶνε ἡ οὐσία καὶ ἡ αἰτία
ἅμα τοῦ παντός, ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ. Ἐπει-
δὴ δὲ τὸ πῦρ εἶνε ἀείζωον καὶ αἰώνιον, ἔπεται
ὅτι καὶ ἡ οὐσία τ. ε. ἡ ὕλη καὶ ἡ αἰτία τ. ε. ὁ
Λόγος, τὸ ὄργανον τῆς μεταβολῆς εἶνε αἰώνια. Αἰ-
ώνιος ἄρα καὶ ὁ κόσμος οὗτος μεθ' ὅλης τῆς ἐν
αὐτῷ περιεχομένης ὄρατῆς καὶ ἀοράτου φύσεως, μεθ'
ὅλης τῆς ἐν αὐτῷ παρουσιαζομένης ποικιλίας τῶν
εἰδῶν, τάξεως, ἄρμονίας καὶ λογικότητος. Χεῖρ ἀνθρώ-
που ἢ Θεὸς δὲν ἐδημιούργησεν αὐτὸν, «ἀλλ' ἦν καὶ
ἔσται ἀεὶ ὁ αὐτὸς, πῦρ ἀείζωον, σθεννύμενον μέτρα
καὶ ἀπτόμενον μέτρα εἰς πῦρ». (5) Ἡ κάτω καὶ ἄνω
ὁδὸς, ἡ χρησμονὴ καὶ ὁ κόρος, ἡ ἔρις καὶ ἡ ὁ-
μολογία, ὁ πόλεμος καὶ ἡ Εἰρήνη, ἡ ἄψις καὶ ἡ

(1) Mullach ἀπόσπ. 37 (2) Ἰλιάδος 2 στιχ. 107 (3) Mullach ἀπόσπ. 37
(4) Mullach ἀπόσπ. [5] Κλημ. Ἀλέξ. Στερώμ. VI

σβέσις τοῦ πυρός κατ' ἀναλογίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ Λόγος ὑπῆρχον, ὑπάρχουσι καὶ θὰ ὑπάρχωσιν αἰ-
ωνίως· καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἐκπύρωσις τελεία οὔτε
ἀπόσβεσις δύναται νὰ γείνη, δι' οὓς ἀνωτέρω ἐξεθή-
καμεν λόγου. Καὶ ἔρχεται μὲν καιρός, καθ' ὃν ὅλα
τὰ στοιχεῖα τοῦ σύμπαντος διέρχονται διὰ τοῦ πυρός,
ἀλλὰ καθὼς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοὺς φυ-
σικοὺς ἐν ὀρισμένῳ χρονικῷ διαστήματι ἀνανεοῦ-
ται χωρὶς νὰ παύσῃ ὑφιστάμενον, διότι τὰ ἀπολ-
λύμενα στοιχεῖα ἀναπληροῦνται ὑπὸ ἄλλων νέων
λαμβανομένων, οὕτω καὶ τὸ σύμπαν καθ' Ἡράκλει-
τον ἐν ὀρισμένῳ διαστήματι χρόνῳ (18, 000 ἐτῶν)
διέρχεται διὰ τοῦ πυρός (1) ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ βαθμιαία
τοῦ παντός ἐκπύρωσις συνοδεύεται καὶ ὑπὸ ἀναλό-
γου αὐτῆ διακοσμήσεως τοῦ αἰζώου πυρός διὰ
τοῦτο ὁ κόσμος ἐν συνόλῳ ἐκπυροῦται μὲν, ἀλλὰ δια-
μένει κατ' οὐσίαν ὁ αὐτὸς, ἀμετάβλητος ἐν τοῖς
ὑφισταμένοις στοιχείοις καὶ τῇ βασιλευούσῃ τά-
ξει. Ἀναγκαζόμεθα δὲ νὰ τονίσωμεν τοῦτο, διότι ὑ-
πάρχουσι πολλοὶ ὑποστηρίζοντες ὅτι ὁ Ἡράκλειτος
παραδέχεται τὴν ἀπόλυτον τῶν στοιχείων εἰς τὸ πῦρ
ἐπαναγωγὴν, ὅπερ καθ' ἡμᾶς οὔτε ἐκ τῆς ὅλης δι-
δασκαλίας τοῦ φιλοσόφου, οὔτε ἐκ τῶν χωρίων εἰς
ἃ οὔτοι περαπέμπουσιν δύνανται νὰ ἐξαχθῇ. Καὶ
πρῶτον πῶς συμβιβάζεται ἡ ἀξίωσις αὕτη πρὸς τὰ τοῦ
Ἡρακλείτου ὅτι ὁ κόσμος αἰωνίως θὰ μένῃ ὁ αὐ-
τὸς «ἦν καὶ ἔσται πῦρ αἰζῶον σδεγνύμενον μέτρα
καὶ ἀπτόμενον μέτρα εἰς πῦρ» ; (2) Μὴ παυομένης δὲ
τῆς κατὰ μέτρα ἄψεως καὶ σδέσεως τοῦ πυρός,

(1) Διογ. Λαέρτ. Πλουτ. περὶ τῶν ἄρσσκ. Β 12. (2) Κλήμη; Ἀλέξ. Στρωμ.
VI Mullach ἀπόσκ. 27.

πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ τελεία ἐκπύρωσις, νὰ διακοπῇ ἢ γένεσις καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἀπόλυτος εἰρήνη δι' ἔλλειψιν ἀντιθέσεως ἐν τοῖς στοιχείοις, ὅπερ ταυτὸν τῇ καταστροφῇ τοῦ κόσμου ; Πῶς δύναται νὰ συμβιβασθῇ ἡ γνώμη αὕτη πρὸς τὰ τοῦ Ἡρακλείτου «Θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὅκοιτος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆν» (1); Ὁ Ἡράκλειτος ἐνταῦθα καθαρῶς λέγει ὅτι ἡ θάλασσα διατηρεῖ τὸ ἴδιον μέτρον, δηλαδή τὴν ἰδίαν πρῶτητα τοῦ ὕδατος, ὡς λαμβάνουσα τοσοῦτον ὕδωρ, ὅσον αὕτη ἀπώλεσε διὰ τῆς μετατροπῆς αὐτοῦ εἰς γῆν.

Ἄλλαχοῦ ὁ Ἡράκλειτος λέγει ὅτι «πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θάλασσα δέ, τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ (2) Ἄν λοιπὸν τὸ πῦρ σθεννύμενον γίνεται σύγχρονος καὶ ἀνάλογος πρὸς τὸ ἀποσβεσθὲν τοῦτο πῦρ μετατροπῇ καὶ ἐπαναγωγῇ τῶν ἄλλων στοιχείων εἰς τὸ πῦρ, δῆλον ὅτι δὲν δύναται νὰ γείνη οὔτε ἀπόλυτος αὐτῶν ἐκπύρωσις, οὔτε τοῦ πυρὸς τελεία ἀπόσβεσις. Ὅτι περὶ τῶν μερῶν δύναται νὰ λεχθῇ, τοῦτο ἀληθεύει καὶ ἐπὶ τοῦ ὅλου. Ἄν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν ἀποτελεῖται τὸ ὅλον, ὁ δὲ νόμος τῆς χρησιμονῆς καὶ τοῦ κόρου ἐφαρμόζεται ἐφ' ἑκάστου τῶν μερῶν τοῦ ὅλου, ἔπεται ὅτι ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τοῦ ὅλου, τοῦ ἐκ τῶν μερῶν τούτων συνισταμένου. Συνεχῆς γένεσις καὶ ἀνάλογος αὐτῇ φθορᾶ εἰς τὰ μέρη, συνεχῆς ἄρα γένεσις καὶ φθορὰ καὶ εἰς τὸ ὅλον.

Δεύτερον, ὁ Ἡράκλειτος κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον παραδέχεται «πεπεραῖσθαι τὸ πᾶν καὶ ἓνα εἶναι

(1) Mullach ἀπόσκ. 28 Κλήμης Ἀλέξανδ. ν. 157 161. (2) αὐτόθι Mullach ἀπόσκ. 29.

τὸν κόσμον.» (1) Ἐάν ὑποθέσωμεν λοιπὸν ὅτι ὅλα τὰ στοιχεῖα, ὡς ἀξιούσιν οὗτοι, μετατρέπονται εἰς τὸ πρῶτόγονον πῦρ μετὰ ὠρισμένην πάροδον χρόνου, ὁ πεπερασμένος κόσμος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ αὐτό, διότι τὸ πῦρ ὡς ἀραιότερον τῶν ἄλλων στοιχείων θὰ ἀπῆτει περισσότερον χῶρον τοῦ νῦν ὑπὸ τοῦ πεπερασμένου πάντος κατειλημμένου, ὅπως περιλάβῃ τὸ ἐκ τῆς καθολικῆς ἐκπυρώσεως πλεονάζον στοιχεῖον. Ἄσυστατος ἄρα λογικῶς ἢ γνώμη τῶν ἀξιούντων ὅτι ὁ Ἡράκλειτος διδάσκει περὶ ὀλικῆς ποτὲ τοῦ πάντος ἐκπυρώσεως καὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου.

Ὁ Ritter ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, λέγει ὅτι Σλειτερμάχερος, ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ Ἡράκλειτος διδάσκει περὶ μετατροπῆς τῶν πάντων εἰς ἀπόλυτον πῦρ (*in ignem univērsa absolutum iri quin ipse Heraclitus, docnerit, dubitat*) Ὁ ἴδιος δὲ ἐχόμενος τῆς ἐναντίας γνώμης προσπαθεῖ νὰ ἀνασκευάσῃ αὐτὸν ἐπικαλούμενος :

α) Μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους λέγοντος «ἀδύνατον καὶ ἢ πεπερασμένον ἢ εἶναι ἢ γενέσθαι ἐν τι τούτων, ὡσπερ φησὶν Ἡράκλειτος γίνεσθαι πάντα πῦρ.» (2) Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν κρίνεται ὁ Ἡράκλειτος ὡς παραδεχόμενος μεταβολὴν τῶν πάντων εἰς ἀπόλυτον πῦρ, ἀλλ' ἢ ὑποκειμένη αὐτοῦ ἀρχὴ ὅτι ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου στοιχείου παράγονται τὰ πάντα καὶ εἰς αὐτὸ πάλιν ἐπιστρέφουσι, νομίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀδύνατος, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν παραδέχεται ὡς ἀξιῶν ὁ Ἡράκλειτος ὅτι τὸ πῦρ εἶναι τὸ μόνον συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου, ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ

(1) Διογ. Λαέρτ. (2) Φυσικὰ VII 5. Ἄριστ.

μόνον είναι δυνατόν νὰ παραχθῶσι ὅλα τὰ ἄλλα στοι-
χειὰ διὰ τῆς μεταβολῆς καὶ ὅτι ταῦτα πάλιν μετα-
τρέπονται εἰς πῦρ. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὑπε-
νεφαίνεται διδασκαλία περὶ τελείας τοῦ παντὸς ἐκπυρώ-
σεως ὁ Σταγειρίτης δὲν θὰ παρέλιπε νὰ καταδείξῃ τὴν
ἀντίφασιν τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν ὅλην αὐτοῦ διδα-
σκαλίαν.

β) Τὴν μαρτυρίαν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου,
ἱστοροῦντος ὅτι ὁ Ἡράκλειτος διδάσκει «γεννᾶσθαι τὸν
κόσμον ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ πάλιν ἐκπυροῦσθαι κατὰ
τινάς περιόδους ἐναλλάξ τὸν σύμπαντα αἰῶνα». (1)

Καὶ ἡ παραπομπὴ αὕτη οὐδὲν λέγει διότι κατ'
αὐτὴν τὸ πῦρ, ἐξ οὗ ἀποτελεῖται ἡ ὅλη κοσμικὴ ὕλη
ἐν ὀρισμένη χρονικῇ περιόδῳ γεννᾶται, τ. ε. διακοσμεῖ-
ται καὶ ἐκπυροῦται ἐν τῇ ὁλότητι, καὶ ἡ δι' ὅλων τῶν
στοιχείων διέλευσις τοῦ πυρὸς καὶ καθ' ὀρισμένην πε-
ρίοδον χρόνου ἀνανέωσις τῆς κοσμικῆς ὕλης θὰ ἐξα-
κολουθῇ αἰωνίως

γ) Τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰππολύτου «πάντα τὸ πῦρ
ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήφεται». (2) Καὶ ἡ ἔννοια
τοῦ χωρίου τούτου εἶναι εὐνόητος. Κατὰ τὴν διδασκα-
λίαν τοῦ Ἡρακλείτου τὸ πῦρ ἐν τῇ διακοσμήσει ἀκο-
λουθεῖ τὴν πρὸς τὰ κάτω ὁδὸν ὅπερ ὁ φιλόσοφος ἐκ-
φράζει διὰ τῆς προτάσεως «τὸ πῦρ ἐπελθὸν». Τὸ πῦρ
δηλαδή διὰ τῆς πρὸς τὰ κάτω πορείας αὐτοῦ διακο-
σμηθὲν «κρινεῖ τὰ πάντα,» τ. ε. θὰ χωρίσῃ τὰ πάντα
ὅπερ ἀναπτυσσόμενον, δηλοῖ ὅτι τὸ πῦρ ἐπερχόμενον
ἐν τῇ διακομῇ αὐτοῦ θὰ μεταβάλλῃ τὰ ἄλλα στοι-
χειὰ εἰς πῦρ, τὴν δὲ θέσιν αὐτῶν θὰ καταλάβῃ τὸ ἐπε-
λθὸν ἤδη καὶ διακοσμηθὲν πῦρ (καταλήφεται), ἄλλαις

1) Φίλογ. Διόγεν. [2] Ἰππόλυτος

λέξεσιν ὁ κόσμος θὰ ἀνανεωθῆ χωρὶς νὰ διαταραχθῆ ἢ ἐν αὐτῷ δεσπόζουσα τάξις καὶ ἄρμονία, ὁ ἐν αὐτῷ βασιλεύων νόμος τῆς κατὰ μέτρα σβέσεως καὶ ἄψεως τοῦ πυρὸς, ἢ αἰωνιότης τοῦ κόσμου. Δικαίως ἄρα ὁ Σλευερμάχερος ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐδίδαξε ποτὲ τὴν εἰς ἀπόλυτον πῦρ μετατροπὴν τοῦ παντὸς ἀφοῦ τὰ χωρία ἐφ' ὧν ὁ Ritter ἀγωνίζεται νὰ στηρίξῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην οὐδὲν διδάσκουσιν ἀντικείμενον πρὸς τὴν ὀλίγην διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου.

Τοιαύτη καθ' ἡμᾶς ἢ περὶ κόσμου διδασκαλία τοῦ φιλοσόφου Ἡρακλείτου πῦρ αἰζωνον, αὐτοδημιουργούμενον αἰωνίως καὶ ἀλληλοδιαδόχως μεταβαλλόμενον εἰς ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ἕκαστα ὄντα δυνάμει ἀναγκαίου, ἐσωτερικοῦ καὶ λογικῶς ἐνεργοῦντος νόμου, ὃν ὁ φιλόσοφος, ὡς εἵπομεν ἤδη, ἀπεκάλεσε λόγον. Ὡστε οὐδόλως ἀπομακρυνόμεθα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἢ μᾶλλον καὶ ἐκφράζομεν δλόκληρον τὸ πνεῦμα αὐτῆς ἂν ἀποφανθῶμεν ὅτι τὸ πῦρ παρ' Ἡρακλείτου εἶνε τὸ πᾶν καὶ ὁ Θεὸς ἅμα τοῦ παντός.

Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος. Καὶ τὸ μὲν σῶμα κατ' οὐδὲν διαφέρει τῆς ἀδρανοῦς ὕλης. Εἶνε τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στερεόν, ἀναίσθητον, νεκρόν, «κρέας δὲ πᾶν νεκρόν καὶ νεκροῦ μέρος» (1) λέγει ὁ Ἡράκλειτος. Τὸ ἐμψυχοῦν δὲ καὶ ζωογονοῦν τὸ σῶμα εἶνε τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θερμόν, (2) ὅπερ διὰ τῆς μεταβολῆς εἰς ἦν ὑπόκειται, καθυπα-

(1) Μυτ. ἀπόσπ. 53 (2) αὐτ. ἀπόσπ. 71

γόμενον καὶ αὐτὸ εἰς τὸν ἀπαρέγκλιτον καὶ ἀμετάτρεπτον νόμον τῆς τῶν πάντων ροῆς καὶ ἀλλοιώσεως, μετατρέπόμενον εἰς ὑγρόν, καθίστησι τὸ σῶμα νεκρὸν καὶ ἄξιον παντὸς βδελυγμοῦ· διότι, «νεκρές κοπρίων ἐκ βλητότεροι». (1) Ὅσῳ λοιπὸν οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ σῶμα διὰ τὰς μνημονευθείσας ιδιότητας αὐτοῦ, τοσοῦτῳ πλείστου ἄξιον εἶνε τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θερμόν, τὸ ζωογονοῦν καὶ φρενοῦν τὸν ἄνθρωπον, ἢ ψυχὴ αὐτοῦ, ἢ ὁποία προὔπαρχει, διότι καθ' Ἡράκλειτον «πάντα ψυχῶν καὶ δαιμόνων πλήρη». (2) Ἄλλ' ἢ προὔπαρξις αὕτη τῆς ψυχῆς δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μετὰ τῆς καθολικῆς τοῦ παντὸς ψυχῆς, τοῦ καθαροῦ, τοῦ αἰθερίου πυρός, τῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως, τῆς πρώτης οὐσίας, ἢ ὁποία διὰ τῆς κατὰ μέτρα σθέσεως καὶ ἄψεως δημιουργεῖ τὸν κόσμον καὶ ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτήν, οὔτε νὰ θεωρηθῇ πνευματικὴ τις δύναμις ἢ οὐσία διάφορος τῆς τῶν ἄλλων ὄντων, ἀλλ' ὅτι καὶ αὕτη, ἀτομικῶς ὑφισταμένη, εἶνε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πυρός ὡς καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ὄντα καὶ ὑπόκειται εἰς πάσας τὰς τροπὰς, εἰς ἃς ὑποβάλλεται τὸ στοιχεῖον τοῦτο, διέρχεται δηλαδή ἢ ψυχὴ διὰ τοῦ στερεοῦ καὶ τοῦ ὑγροῦ καὶ ἐπιστρέφει διὰ τῶν μνημονευθεισῶν ὁδῶν εἰς τὸ πρωτόγονον πῦρ, τὴν ψυχὴν τοῦ παντός. (3) Ἐν τῇ διὰ τοῦ παντὸς ταύτη τῶν ψυχῶν φορᾶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου συμφύρεται μετ' αὐτῶν «ὥσπερ ἀστραπὴ μετὰ νέφους». (4) Ἡ ψυχὴ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς μεταβολῆς βιαζομένη τείνει διηνεκῶς νὰ

(1) ἀπόσπ. 53. (2) Δ. Λ. καὶ μὴν ρητῶς ὁ Ἡράκλειτος φησὶ τὸ μὴ εἶναι λογικὸν τὸν ἄνθρωπον μόνον δὲ ὑπάρχειν φρενήρας τὸ περιέχον. Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθ. Η. 256. (3) Κλήμ. Ἀλέξ. Στγ. VI Ψυχῆσι θάνατος ὑδῶς κτλ. (4) Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς μαθημ. 284.

μεταβληθῆ εἰς ὑγρὸν, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος οὐδ' ἐπὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν θὰ ἠδύνατο νὰ ζήσῃ ἂν τὸ ἐν αὐτῷ θερμὸν (ἢ ψυχὴ) δὲν ἀνενεοῦτο τρεφόμενον ἀκαταπαύστως ὑπὸ τοῦ ἔξωθεν λαμβανομένου λογικοῦ καὶ φρενήρους πυρὸς διὰ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῶν αἰσθητηρίων (1). Τὸ σῶμα ἡμῶν, τὸ στερεὸν καὶ ἀναίσθητον, διατηρεῖ ἄλογον τὴν ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλωτισθεῖσαν ψυχὴν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος γίνεται λογικὸς διὰ τῆς ἀναπνοῆς σπώμενος τὸν θεῖον Λόγον ἢ τὸ περιέχον φρονήρες. (2) Πάντες δὲ γινόμεθα ἔμφρονες ὡς πάντες ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκενώτου πηγῆς, τοῦ θεοῦ Λόγου, ἀντλοῦντες. «Κοινὸν ἐστὶ τὸ φρονεῖν». (3)

Ὁ Ἡράκλειτος περὶ τοῦ ὕπνου λέγει ὅτι οὗτος εἶνε ἀδελφὸς τοῦ θανάτου, διότι ἂν καὶ διατηρεῖται καθ' ὕπνον ἢ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι διὰ τῆς ἀναπνοῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ αἰσθητήρια ἠσυχάζουσι καὶ παύει ἢ μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου καὶ τοῦ φρενήρους πυρὸς ἐπικοινωνία τῆς ψυχῆς, ἐπαναστρεφούσης εἰς τὸν ἴδιον τοῦ κοιμωμένου κόσμον διὰ τοῦτο αὕτη καθίσταται σχεδὸν ἄλογος, ἀλλ' ἐν τῇ ἐγρηγόρσει ὁ ἄνθρωπος, διὰ τῶν αἰσθητικῶν πάλιν πόρων, ὡς διὰ θυρίδων, προκύψας καὶ τῷ περιέχοντι (τῷ φρενήρει πυρὶ) συμβαλὼν, τὴν λογικὴν ἐνδύεται δύναμιν. (4) ἐν τῇ νυκτὶ ὁ ἄν-

(1) Ἡ δὲ ζῶσα καὶ βλέπουσα καὶ κινήσεως ἀρχὴν ἔχουσα ἐξ αὐτῆς καὶ γνῶσιν οἰκείων καὶ ἀλλοτρίων φύσις ἀμυστὶ ἔσπακεν ἀπορροὴν ἐκ τοῦ φρονήοντος, ὅτε κυβερνᾶται τὸ σύμπαν. Πλούτ. Ὀσῆρ. κ. Ἰσιδ. 76 Πρ. Σέξτ. ἔμπ. πρὸς μαθημ. Ζ) 127-129 (H 286 (2) Σέξτ. ἔμπ. πρὸς μαθ. 127-129. [3] ἀπόσπασμα Μπ11 ἀπόσπ. 19 ΣΤβ. τρέφονται δὲ πάντες οἱ ἀνθρώπινοι, νόμον ὑπὸ ἐνός τοῦ θεοῦ, κρατέει γάρ. τοσοῦτον ὅποσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίγνεται. (4) Ἐν ὕπνοις μυσάντων τῶν αἰσθητικῶν πόρων χωρίζεται τῆς πρὸς τὸ περιέχον συμφύσεως ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς μόνης τῆς κατ' ἀναπνοὴν προσφύσεως σωζομένης, οἰοεὶ τινὸς εἴξεως χωρισθεῖς τε καὶ ἀποβαλὼν ἢν πρότερον εἶχε μνημονικὴν δύναμιν, ἐν δὲ τῇ ἐγρηγόρσει πάλιν διὰ τῶν αἰσθητικῶν πόρων, ὡς περὶ διὰ τίνων θυρίδων, προκύψας καὶ τῷ περιέχοντι συμβαλὼν λογικὴν ἐνδύεται δύναμιν. Σίξ. ἔμπ. πρὸς μαθ. 127-130.

θρωπος συγκεντροῦται εἰς ἑαυτὸν καὶ ὁ ἐγρηγορῶς καθόλου προσεγγίζει πρὸς τὸν κοιμώμενον· Ὁ δὲ θάνατος εἶναι ἡ τελεία ἀπόσβεςις διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἐν ἡμῖν θερμοῦ εἰς ὑγρὸν, ὅποτε καταστρεφομένου τοῦ ἐν ἡμῖν ὁμοειδοῦς πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ παντὸς δὲν ὑπάρχει τι πλέον τὸ συνδέον τὴν μετὰ τοῦ σώματος συγκοινωνίαν αὐτῆς καὶ τὸ σῶμα ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀδρανοῦς ὕλης. «Ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἄπτει ἑαυτῷ, ἀποθανὼν ἀποσβεσθεὶς, ζῶν δὲ ἀπτεται εὐδοντος». (1) Τοιαύτη ἡ περὶ σώματος καὶ ψυχῆς διδασκαλία τοῦ φιλοσόφου.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ περὶ τῆς παρατηρουμένης παρὰ τοῖς ἀνθρώποις διαφορᾶς ἐν τῇ διανοήσει, περὶ τῆς ἀξίας τῶν γνωστικῶν δυνάμεων, καὶ περὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ ζῆ οὗτος, ὁ Ἡράκλειτος ἐδίδασκε τὰ ἐπόμενα καθ' ὁλοκληρίαν σύμφωνα πρὸς τὴν ὄλην αὐτοῦ περὶ τῆς τῶν πάντων μετοβολῆς καὶ τοῦ λόγου θεωρίαν.

α). Πρὸς ἐξήγησιν τῆς παρατηρουμένης διαφορᾶς τῆς λογικῆς τῶν ἀνθρώπων δυνάμεως, ὁ Ἡράκλειτος ὑπέθετεν ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη αἰτίαν ἔχει τὸ ὑγρὸν ἢ τὸ ξηρὸν τῆς ψυχῆς. Ὅσῃ ἡ ψυχὴ εἶναι ὑγροτέρα ἢ καὶ τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον ἀναπνέει ὁ ἄνθρωπος, τοσούτῳ καὶ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα ἢ ἡ φρόνησις ἡμῶν εἶνε ἀσθενεστέρα. Ὅσῃ δὲ ξηροτέρα ἡ ψυχὴ ἢ τὸ περιβάλλον ἡμᾶς φρενῆρες πῦρ, τοσούτῳ τελειοτέρα εἶνε ἡ διανοητικὴ ἡμῶν δύναμις. «Αὕτη ψυχὴ, λέγει σοφωτάτη καὶ ἀρίστη». (2) Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ κλίμα κέντηται σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώ-

(1) Κλ. Στς. IV 1352. ὁπέσπ. 75, (2) Κλήμης παιδ. 424-425. Ἀπόσπ. 71, 72.

που και δια τούτο αὐτὸς πάλιν ὁ Ἡράκλειτος ἔλεγεν, ὅτι: «οὐ γῆ ξηρά, ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη». (1) καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου προσῆγεν ὡς παράδειγμα τὴν Ἑλλάδα, ἢ ὁποῖα «μόνη ἀνθρωπογονεῖ ἀψευδῶς», διατηροῦσα διὰ τὴν ξηρότητα τοῦ ἀέρος αὐτῆς ἐξείαν τὴν διάνοιαν· καὶ προσεπάθει γὰρ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς μέθης ἐκ τῆς ὑγρότητος τῆς ψυχῆς. «Ἄνθρωπος, λέγει, ὁπότεν μεθυσθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήθου, σφαλλόμενος ὄκη βαίνει, ὑγρὰν ἔχων τὴν ψυχὴν». (2) Ἐκ τῶν ψυχῶν δὲ τελειοτάτη μὲν εἶνε ἡ τοῦ παντός, ἢ ψυχὴ τῶν ψυχῶν, τὸ ἐν τῷ παντὶ διακεχυμένον καὶ διὰ πάντων διήκον φρόνιμον πῦρ, ἀτελεστάτη δὲ ἡ τῶν ζώων, ὡς ὑγροτάτη. Συγκρίνων δὲ ὁ Ἡράκλειτος τὸν ἀνθρώπον τὸ μὲν πρὸς τὸν λόγον τοῦ παντός ἢ τὸν Θεόν, τὸ δὲ πρὸς τὸ μᾶλλον ἐννοῦν τῶν ζώων, τὸν πίθηκον, λέγει: «ὡς πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχροὺς ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν, οὕτω καὶ ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται». (3)

β) Περὶ τῶν γνωστικῶν δυνάμεων, τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς διὰ τοῦ λόγου, ὁ Ἡράκλειτος ἐδόξαζεν ὅτι ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων γνῶσις δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν, διότι καὶ αὐταὶ αἰτελειότεραι αἰσθήσεις, ἢ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή, ἀπατῶσιν ἡμᾶς, παριστᾶσαι τὰ πράγματα παρὰ τὴν ἀδιάλειτον τῶν πάντων ροὴν καὶ μεταβολὴν ἱστάμενα. «Κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα βαρβάρους ψυχᾶς ἐχόντων» (4). Τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶνε

(1) Μπλ. ἀπόσπ. 73,74. (2) Στοβ. Μπλ. ἀπόσπ. 70 (3) Μπλ. ἀπόσπ. 42-43 Ἀνθρὸς νήπιος ἤκοιτο πρὸς δαίμονος ἄκωπερ παῖς πρὸς ἀνδρὸς. Ἄνθρωπος, ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις κασίην. Πλάτων Ἰπ. Μείζων 289 A-B. [4] Μπλ. ἀπόσπ. 23 Σέξ. Ἐμ. πρὸς μισθ.

ὁ λόγος, ὁ σύμφωνος πρὸς τὸν κοινὸν καὶ θεῖον. ἐξ οὗ ἀπορρέουσι καὶ τρέφονται ὅ τε ἐν ἡμῖν λόγος καὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι. (1) Μόνον, ὅταν γνωρίσωμεν τὸν θεῖον τοῦτον Λόγον διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου, τὴν πηγὴν πάσης γνώσεως καὶ σοφίας, ἢ ὡς ἄλλως ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Ἡράκλειτος τὴν γνώμην, ἢ ὅποια τὰ πάντα διαπερῶσα σοφῶς διακυβερνᾷ καὶ κατευθύνει ἕκαστον εἰς τὸ προσήκον τέλος, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εὕρομεν τὴν ἀλήθειαν. «ἐν τὸ σοφὸν ἐπίστασθα: Γνώμην, ἢ ἐγκυβερνήσει πάντα διὰ πάντων». (2) Ἐὰν θέλωμεν λοιπὸν νὰ γείνωμεν σοφοί, δὲν πρέπει νὰ προσέχωμεν εἰς τοὺς τέκτονας ψευδῶν ἀοιδούς, οἱ ὅποιοι ἐξαπατῶσιν ἡμᾶς διὰ τῶν μυθευμάτων αὐτῶν. (3) ἀλλ' ἐξετάσωμεν ἑαυτοὺς καὶ τὸ περιβάλλον ἡμᾶς σύμπαν περιεργασθῶμεν. Ἐν αὐτῷ βλέπομεν, ὅτι τὴν ἡμέραν διαδέχεται ἡ νύξ, τὸν χειμῶνα τὸ θέρος, τὴν γαλήνην ἢ τρικυμία, τὴν γένεσιν ἢ φθορὰ καὶ τάναντία. (4) Ἐν γένει, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἔρχονται καὶ παρέρχονται ὡς τὰ κύματα τῆς ὑπὸ τῶν ἀνέμων πλησσομένης θαλάσσης. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐξετάσεως θὰ πεισθῶμεν ὅτι τὰ πάντα ρέουσιν ἀπαύστως, θὰ ἀνακαλύψωμεν τὸ μυστήριον τῆς διηνεκοῦς γενέσεως καὶ φθορᾶς, τῆς ἀφανοῦς ἁρμονίας ἐν τῇ ἔριδι καὶ τῷ πολέμῳ. (5) θὰ κατανοήσωμεν καὶ τὰ ἐναντιώτατα τῶν φαινομένων, ὅτι «τέρψις καὶ ἀτερψίη, γνῶσις καὶ ἀγνωσίη, μέγα

(1) Μπλ ἀπόσπ. 19 (2) Μπλ. ἀπόσπ. 55 (3) Τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φροῆν δῆμων αἰοῖσιν ἐπονται καὶ διδασκάλῳ χρέονται ὁμίλῳ, οὐκ εἰδότες ὅτι πολλοὶ κακοὶ, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοὶ. Μπλ. ἀπόσπ. 62. (4) Ὁ Θεὸς ἡμέρη κεινὸν νη, χειμῶν, θέρος, πόλεμος, εἰρήνη, κόρος λοιμὸς. (ἀπόσπ. 86) Φασὶ Ζηνὶ σκότος Αἰδῆς. Φασὶ Αἰδῆ σκότος Ζηνί, φοιτᾷ κείνα ὡς καὶ τάδε κείνα, πάσῃ ὥρην διαπρησσόμενα κείνα τε τὰ τῶν δε καὶ τάδε τὰ κείν. Ἰσόκρ. διαίτ. Α. 4-5 (5) Ἁρμονία ἀφανῆς, φανερῆς κρείσσον ἀπόσπ. 96 Ἰππολ. ΙΧ 10.

καὶ μικρὸν, φῶς καὶ σκότος, Ζεὺς Ἄδης, ζωὴ καὶ θάνατος, ἀγαθὸν καὶ κακόν, δίκαιον καὶ ἀδίκον» εἶνε ἐν τῷ αὐτῷ, πῦρ αἰζῶνον, αἰωνίως μεταβαλλόμενον δυνάμει νόμου ἐν αὐτῷ ἐνόητος. (1) πρὸς δὲ τούτοις, ὅτι «τὰ ἀνθρώπεια» εἶνε διζυρὰ καὶ δακρυώδεα καὶ οὐδὲν αὐτῶν, ὅτι μὴ ἐπικήριον». (2) Θὰ κατανοήσωμεν ὅτι τὰ φαινόμενα εἰς ἡμᾶς κακὰ ἐγκρύπτουσιν ἀγνωστον εἰς ἡμᾶς σκοπὸν καὶ ὅτι ἡ γνῶσις γίνεται διὰ τοῦ ἐναντίου. Τὸ ἀγαθὸν γίνεται καταληπτὸν διὰ τοῦ κακοῦ, καὶ οὐδὲν αἴσθημα θὰ ἐγεννᾶτο ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀγτίθεις ἡ ὅποια κάμνει ἐν ἡμῖν τὴν διάκρισιν, νοσος ὑγείαν ἐποίησε ἠδὲ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κῆματος ἀνάπαυσιν. (3) Διὰ τοῦτο «ἀνθρώποισι γίνεσθαι ὀπόσα ἐθέλουσιν οὐκ ἀγαθόν». (4) Καὶ καθόλου σὺν νόῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι τῷ ξυνῷ πάντων χρῆ ὅπως περ νόμῳ πόλις καὶ πόλιος ἰσχυροτέρως». (5) ὅπερ σημένει ὅτι οἱ λόγοι, οἱ ὑπὸ τοῦ κοινοῦ νοῦ ἢ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὑπαγορευόμενοι πρέπει νὰ καθιστῶσιν ἡμᾶς ἰσχυροὺς, ἰσχυροτέρους καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς πόλεως τῆς ὑπὸ τῶν νόμων προστατευομένης. Τὸ πλεῖστον ὅμως τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀφρονες. «Τίς γὰρ τῶν πολλῶν νόος ἢ φρήν,» οὐ ξυνιᾶσι ὅτι «τὸ διαφερόμενον αἰεὶ δμολογέει» καὶ παλίντροπος ἁρμονίη κόσμου δκοσπερ τόξου καὶ λύρης (6). Βαρβάρους τὰς ψυχὰς ἔχοντες καὶ ὑπὸ τῆς φαινομενικῆς τῶν πραγμάτων ἀκινήσιας ἐξαπατῶμενοι δὲν ὑποπτέονται τὸν μυστηριώδη λόγον, τὸν διέποντα τὸ πᾶν, οὐδὲ ἀκούουσι τοὺς ἐπαίοντας, ἀλλὰ προσέχουσιν εἰς τοὺς δοκη-

[1] Ταυτὸ τ' ἐνι ζῶν καὶ τεθνικόσ, καὶ ἐγρηγορώσ καὶ καθεῦθεν, νέον καὶ γηραιὸν κτλ. ἀπόσπ. Mullaeh 86, 89 46 Μλούταρ. πρὸς Ἄπολ παραμύθ, [2] Λουκιανός. [3] ἀπόσπ. Mullaeh 47 [4] Mullaeh ἀπόσπ.47 [5] Mullaeh ἀπόσπ. 19 Mullaeh ἀπόσπ.82. [6] Mullaeh ἀπόσπ. 23, 30, 38

σισόφους αοιδούς και άλλους ψευδῶν τέκτονας, καθ' ὧν ὁ Ἡράκλειτος μαντεύεται τὸ πῦρ, οὕς «δίκη καταλήφεται» (1) τ. ἔ ὁ αἰώνιος και ἀδυσώπητος νόμος τῆς μεταβολῆς. «Τοῦ λόγου τοῦδε ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι και πρόσθεν ἢ ἀκούσσαι και ἀκούσαντος τὸ πρῶτον», (2)

γ) Ὁ Ἡράκλειτος τέλος τοῦ ἀνθρώπου ὑπελάμβανε τῆν εὐαρέστησιν», (3) ἣν ἐπίστευεν ἐπιτυγχανομένην ἐπομένων ἡμῶν τῷ ξυνῷ. (δεῖ ἐπεσθαι τῷ ξυνῷ). (4). Ἀδύνατον δὲ πρᾶξις τις γὰρ ἦνε σοφῆ ἂν δὲν εἶναι: σύμφωνος πρὸς τῆν τὸ πᾶν διακυβερνώσαν θεῖαν Γνώμην. Διὰ τοῦτο ὁ φιλόσοφος μεγίστην ἀρετὴν ἐνόμιζε τὸ σφρονεῖν (ὀρθοφρονεῖν) και σοφίαν, ἀληθῆ λέγειν και κατὰ φύσιν ποιεῖν. (5) Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἴδιον τῶν ἐπαϊόντων, τῶν γνωριζόντων τὸν Θεῖον Λόγον, τῆν φύσιν τοῦ παντός. Τὸ εἶναι ὅμως τινὰ ἐπαῖοντα ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ δαίμονος αὐτοῦ τ. ἔ ἐκ τῆς ποιότητος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ «ἦθος ἀνθρώπων δαίμων». (6) ὡς δὲ «τὸ σφρονεῖν εἶναι μεγίστη ἀρετῆ, οὕτω και ἡ ὕβρις, ὡς ὑπερφροσύνη και ἄνοια εἶναι ἐσχάτη κακία και πηγὴ πάσης κακοδαιμονίας: διὰ τοῦτο ὁ Ἡράκλειτος ἔλεγε «ὑβριν χρὴ σβεννύειν μᾶλλον ἢ πυρκαϊάν» (7). Ὁμόλογα δὲ τῆ ὄλη αὐτοῦ διδασκαλία ἐδίδασκεν ὁ Ἡράκλειτος και περὶ τῶν παθῶν, ὡς δυσμαχήτων και ὠφελούντων ἐν τῆ ἱκανοποιήσει: «Θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν, ὅτι γὰρ ἂν χρήζη γίνεσθαι, ψυχῆς ὠνεῖται» (8)

Τῷ Ἡρακλείτῳ ἀποδίδονται ἀποσπάσματα, ἐξ

[1] Κλήμης Ἀλέξαν. Πρῶτερ' Στερωμ. V. 25 (2) Κλήμης Ἀλέξ. Στερωμ. 196 (3) Κλήμης Ἀλέξαν. Στερωμ. IV 1076 (4) Mullach 37, 58, (5) Mullach 37, [6] Mullach ἀπόσπ. 98 [7] Mullach ἀπόσπ. 17 [8] Mullach 69. περὶ Διογ. Λ

ῶν τινὲς ὑπέθεσαν καὶ ἐπεχείρησαν νὰ συναγάγωσιν ὅτι ὁ φιλόσοφος παραδέχεται τὰς μετὰ θάνατον ἀμοιβὰς καὶ τιμωρίας τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας. Τοιαῦτα δὲ εἶνε τὰ παρὰ Κλήμεντι ἀπαντώμενα ἀποσπάσματα τοῦ φιλοσόφου. « Ἄρηιφάτους Θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι », καὶ « μόροι μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσι » καὶ ἄλλα. (1)

Ὁ Ἡράκλειτος παρεδέχετο ὡς φαίνεται, ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὑπαρξιν καὶ ἄλλων προσώπων διαφόρων αὐτοῦ, ὡς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν δαιμόνων ἢ Θεῶν. Διογένης ὁ Λαέρτιος βεβαίως τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν τοῦ Ἡρακλείτου δι' ὧν λέγει ἔτι ὁ φιλόσοφος ἐδόξαζεν ὅτι « πάντα ψυχῶν καὶ δαιμόνων πλήρη ». (2) Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἄλλα ἀποσπάσματα τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ μεταβληθῶσιν εἰς θεοὺς καὶ οἱ θεοὶ εἰς ἀνθρώπους, δῆλον ὅτι οἱ θεοὶ δὲν εἶνε ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα ὄντα, ἀλλ' ὑπόκεινται καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν καθολικὸν τῆς μεταβολῆς νόμον, εἰς τὴν γένεσιν καὶ φθοράν. (3) Παραδέχεται δὲ ὡσαύτως ὅτι αἱ ψυχαὶ ἀποθνήσκουσι. « Ψυχῆσι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχὴ ». ἐκ τούτων καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν ἀριδῆλως δείκνυται ὅτι ὁ Ἡράκλειτος λέγων ὅτι τοὺς ἀρηιφάτους τιμῶσιν οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐννοεῖ διὰ τούτων ἰδιαιτέραν ἐπιβράβειυσιν τῶν ἀρηιφάτων μετὰ θάνατον ὑπὸ τῶν θεῶν, μὴ ἀπηλλαγμένων καὶ τούτων ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς μεταβολῆς καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλ' ἀπλῶς δηλοῖ τὸν θαυμασμόν, ὃν οἱ ἀρηιφατοὶ ἐμπνέουσι καὶ τὴν δό-

(1) Διογ. Λαέρτ. 2] Mullach ἀπόσπ. 64,65.66 πρβ. Κλήμ. Ἰ. Αλ. (3) Θεοὶ ἄνθρωποι καὶ ἄνθρωποι Θεοὶ [Κλήμ. Παιδ, VII 557] Θεοὶ θνητοί, ἄνθρωποι ἄθνατοι, ζῶντες τὸν ἐκαίμων θάνατον, θνήσκοντες τὴν ἐκαίμων ζωὴν Ἡράκλ. Στωϊκός Ὁμ. ἀλλήγ. 24 πρβ. Μιλ. ἀπόσπ. 60,62

ξαν ἦς οὔτοι ἀπολαύουσι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῖς θεοῖς εἴτε ζῶντες εἴτε καὶ μετὰ θάνατον. Οἱ ἄριστοι λέγει δ' Ἡράκλειτος «αἰροῦνται ἐν ἀντὶ πάντων, κλέος ἀέναον, θνητῶν δὲ οἱ πολλοὶ κεκορήαται ὅπως κτήνεα.» (1) Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ δεύτερον χωρίον θέον γὰ ἐξηγηθῆ ὅτι οἱ ἐνδοξότεροι, ἀποθνήσκοντες, ὡς κληρὸν αὐτῶν ἔχουσιν ἐνδοξοτέραν φήμην καὶ οὐχὶ τιμητικωτέραν θέσιν ἐν ἄλλῳ τινὶ βίῳ.

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

ΕΝ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Τῆς γνώμης ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐδίδαξεν ὅτι οἱ χρηστοὶ καὶ πονηροὶ κέκτηνται διάφορον τύχην, ἔχονται καὶ πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἰδίᾳ δὲ Κλήμης ὁ πρεσβύτερος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίας καὶ διευθυντῆς τῆς ἐκεῖ Κατηχητικῆς σχολῆς κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα, ὁ συμβιάσας τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τῆς ἀγιογραφικῆς διδασκαλίας. Οὗτος ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς ιδέας ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατὰ τὰς ἀληθείας αὐτῆς πηγὴν ἔχει τὴν θεῖαν ἀποκάλυψιν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως διὰ τῆς γνωριμίας τῶν φιλοσόφων μετὰ τῶν θείων Γραφῶν (Π. Διαθήκης) ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐν συνόλῳ περιέχει ὀλόκληρον τὴν ἀποκεκαλυμμένην ἀλήθειαν καὶ ἂν συναρμολογήσῃ τις τὰς παρ' ἐκάστῳ τῶν φιλοσόφων ἀπαντωμένας θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς διδασκαλίας κατὰ τὰ ἀληθῆ αὐτῶν μέρη θὰ ἀποτελέσῃ τέλειον τὸν λόγον, τ. ἔ. τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου

(1) Κλήμ. Ἀλέξ.

ἡμῶν ἀποκαλυφθεῖσαν διδασκαλίαν. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ Κλήμης προσάγει ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ διάφορα ἀποσπάσματα φιλοσόφων καὶ ἄλλων συγγραφέων καὶ συγκρίνων αὐτὰ πρὸς διάφορα τῆς Γραφῆς χωρία προσπαθεῖ νὰ ἐξαγάγῃ τὴν ὑφισταμένην συμφωνίαν καὶ συγγένειαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μετὰ τῆς ἀγιογραφικῆς διδασκαλίας. Οὕτω λ.χ. ἐν τῇ ρήτρᾳ τοῦ Ἡρακλείτου. «Ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδὲ εἰπεῖν». Ὁ Κλήμης ἀνευρίσκει τὸ τοῦ Σομοῶντος. «Ἐἰν ἀγαπήσεις ἀκούειν, ἐκδέξῃ, καὶ ἐὰν κλίγῃς τὸ οὖς σου, σοφὸς ἔσει. (1) Ἐν τῇ ρήτρᾳ «ἐὰν μὴ ἔλπηται, ἀνέλπιστον οὐκ ἐξερευνήσει, ἀνεξερευνητόν ἐδὸν καὶ ἄπορον» τὸ τοῦ Ἡσαΐου «ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνῆτε». (2) Ἐν τῇ ρήτρᾳ ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖς ἐοίκασι. Φάτις αὐτοῖς μαρτυρέει παρόνους ἀπειναί», τὸ τοῦ Εὐαγγελίου «βλέποντες οὐ βλέπουσι καὶ ἀκούοντες οὐ συνιᾶσι». (3) Ἐν τῇ ρήτρᾳ «χρυσὸν οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον», τὸ εὐαγγελικόν, «ζητεῖτε καὶ εὐρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται, αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ἡμῖν». (4) Ἐν τῇ ρήτρᾳ. Ἐν τὸ σοφὸν «Μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηγὸς ὄνομα», (5) ὁ Κλήμης ἀνευρίσκει θεογνωσίαν ἀληθῆ ἐν ἄλλαις δὲ πάλιν ἐμβλέπει τὴν περὶ ἀναστάσεως χριστιανικὴν διδασκαλίαν, περὶ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ, περὶ χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἐν τοῖς ἐρμηνευθεῖσιν ἀνωτέρω χωρίοις τὰς μετὰ θάνατον ἀμοιβὰς καὶ τιμωρίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

[1] Κλήμης Ἀλεξ. Στρωμ. II 960 [2] Αὐτόθι II VII 946. πρ. βλ. Mullach ἀπόσπ. 7 [3] αὐτόθι Στρωμ. V 173. Mullach ἀπόσπ. 4 [4] αὐτόθι I 932 Mullach ἀπόσπ. [5] Mullach ἀπόσπ. 12 Κλ. Ἀλεξ.

Ὁ Κλήμης κατατάσσει μὲν τὸν Ἡράκλειτον μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῶν θεοποιούντων τὰ στοιχεῖα ὡς σεβόμενον καὶ ἀναγνωρίζοντα πρώτην αἰτίαν τῶν ὄντων τὸ πῦρ, ἐν τούτοις ποιεῖται εὐρείαν χρῆσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, χρησιμοποιῶν διάφορα ἀποσπάσματα αὐτοῦ κατὰ τῶν τελεσῶν καὶ μυστηρίων τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, κατὰ τῶν διδασκάλων αὐτῆς ἀοιδῶν καὶ τοῦ τυφλώτετοντος πρὸς τὸν νόμον τῆς μεταβολῆς, ἀμαθοῦς ὄχλου, ἢ πρὸς πίστῶσιν ἰδίων γνωμῶν καὶ τῆς συγγενείας τῆς φιλοσοφικῆς πρὸς τὴν ἀγιογραφικὴν διδασκαλίαν. Ἡ τοιαύτη τοῦ Κλήμεντος σχέσις πρὸς τὸν Ἡράκλειτον δεικνύει τὸν σεβασμὸν αὐτοῦ πρὸς τὸν σκιοτεινὸν φιλόσοφον, ὃν ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος συγγραφεὺς ὀνομάζει «γενναῖον» κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Πλάτωνος διὰ τὸ εὐγενὲς ἴσως τῆς καταγωγῆς ἢ διὰ τὸ βαθὺ τῶν διανοημάτων αὐτοῦ, (1) μιμεῖται ἐν τοῖς Στρωματεῦσι τὸν ἀνιγματοῦδη καὶ ἐπικεκρυμμένον τρόπον τῆς ἐκφράσεως τοῦ φιλοσόφου (2); καὶ ἐπωφελεῖται αὐτοῦ ἐν πολλοῖς.

Εὐνόητον ὅτι ἡ ἐν ταῖς ρήτραις τοῦ φιλοσόφου παρατηρουμένη συμφωνία μετὰ τῶν ἀγιογραφικῶν ἐννοιῶν καὶ ἡ εὐρεσις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος χριστιανικῶν διδασκαλιῶν προέρχεται ἐξ ἀπλῆς συμπτώσεως καὶ οὐχὶ ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἐπωφελήθη τῶν Γραφῶν ὡς ἀξιοῖ ὁ Κλήμης, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος συγγραφεὺς πρὸς εὐρεσιν τριούτων δὲν εἰσέρχεται εἰς τὴν

[1] Τὰ τῆς γνώσεως βάθη κρύπτειν ἀπιστὴ ἀγαθὴ. Ἀπιστὴ γὰρ διαφωγαίει μὴ γινώσκεισθαι [Κλήμ. Ἀλ. Στρώμ. I 809] ἀπόσπ. 18 [2] ἀπόσπασμα 8 Κλήμης Ἀλέξ. κεφ. II

οὐσίαν τῆς ὅλης διδασκαλίας τοῦ φιλοσόφου, ἀλλ' ἐξετάζων τὰ χωρία μεμονωμένως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὸ ὅλον αὐτοῦ σύστημα ἀποβλέπει εἰς τὸ παρεμφερὲς καὶ ὁμοιον τῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν ἐννοιῶν. Βεβαίως ὁ Ζεὺς τοῦ Ἡρακλείτου δὲν εἶνε ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ τὸ αἰωνίως μεταβαλλόμενον φρόνημον πῦρ, ἡ δὲ διδασκαλία αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ εἶνε ὁ ἀδυσώπητος νόμος τῆς μεταβολῆς εἰς ἣν τὰ πάντα ὑπέκεινται· ἡ ἀνάστασις εἶνε ἡ ἐπαναγωγὴ εἰς τὸ φρενῆρες πῦρ ὅπως διὰ τῆς κάτω πάλιν ὁδοῦ μετατραπῆ ἔκ νέου εἰς τὰ ἄλλα στοιχεῖα καὶ ἡ ἀμοιβὴ τῶν ἀρηϊφάτων εἶνε τὸ ἀέναον κλέος τὸ ὑπὸ τῶν ἀρίστων ἐπιδιωκόμενον καὶ οὐδὲν ταῦτα ἔχουσι τὸ κοινὸν μετὰ τῶν χριστιανικῶν περὶ τῶν δογμάτων τούτων διδασκαλιῶν. Τὰ πάντα καὶ θεοὶ καὶ ἄνθρωποι δαίμονες καὶ ψυχαὶ ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀλλοίωσιν καὶ δὲν ὑφίσταται οὐδεμία διαφορὰ μετὰ τῶν αὐτῶν. Τὰ πάντα ἀλληλοδιαδέχονται, γεννῶνται καὶ φθείρονται. Ἄλλ' ἡ φθορὰ εἶνε νέα γένεσις, νέα ζωὴ, καὶ ὅ,τι δι' ἓν στοιχεῖον, δι' ἓν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα εἶνε ζωὴ, διὰ τὸ ἐξ οὗ μετεβλήθη εἶνε θάνατος. Ἄθνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι· ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες».

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

Τελευτῶντες τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν τοῦ Ἡρακλείτου παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Λόγος ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ἀκἀμπτου εἰμαρμένης, τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν ἐν σχέσει πρὸς τὸν κόσμον καὶ παρουσιάζεται ὡς πηγὴ καὶ πρὸς τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φρονήσεως καὶ λόγου καὶ ἐπο-

μένως ὡς τι νοοῦν ἑαυτὸ καὶ ἔχον αυτοσυνειδήσιν. Διότι οὕτω μόνον, νοουμένου τοῦ λόγου, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ νόησις καὶ αὐτοσυνειδήσις ἡμῶν, ἢ διὰ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῶν αἰσθητηρίων μεταδιδομένη ἡμῖν ἐκ τοῦ περιέχοντος φρενήρους πυρός. Πῶς δὲ τώρα ἐκ τῆς ἀσυνειδήτου καὶ ἀλόγου λογικότητος εἰς ἣν διατελεῖ τὸ πῦρ κατὰ τὴν διακόσμησιν καὶ ἐκπύρωσιν προέρχεται τοῦτο εἰς αὐτοσυνειδήσιν, γίνεται ἡ ἀρχὴ τοῦ λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν ἐπιτηδαιοτήτων, εἶνε ζήτημα τοῦ ὁποίου τὰς δυσκολίας φαίνεται ἀναγνωρίζων καὶ αὐτὸς ὁ φιλόσοφος, ὅστις κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένους τοῦ Λαερτίου ἔλεγε «ψυχῆς πέρατα οὐκ ἂν ἐξεύροι ὁ πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ἑδόν. Οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει». (1) Ὅσω λοιπὸν καὶ ἂν ἀγωνίζεται ἡ βαθεῖα τοῦ φιλοσόφου διάνοια νὰ εὔρη τὰ πέρατα τῆς ψυχῆς ἢ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὰ βάθη αὐτῆς δὲν κατορθώνει νὰ διακρίνη αὐτὴν τῆς ὕλης καὶ συμβαίνει περὶ τοῦ Ἡρακλείτου ἀκριβῶς ὅ,τι λέγει ὁ Φουῖγιεῖς περὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν Ἰώνων φιλοσόφων ὅτι «οὗτοι διαμένουσιν οἷον εἰ κεκλεισμένοι ἐν τῷ σπηλαίῳ τῶν αἰσθήσεων ὑποπτευόμενοι μόνον τὸ φῶς τῆς διανοίας, τὸ φωτίζον τὸν ἅυλον κόσμον».

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ ΚΑΙ Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων εὐχερῶς συνάγεται ἡ διαφορὰ τοῦ Λόγου τοῦ Ἡρακλείτου ἀπὸ τοῦ εὐαγγελικοῦ. Ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης παρουσιάζει τὸν Κύριον

¹⁾ Διογ. Λαερτ.

ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ
 ὡς τὴν δημιουργικὴν αἰτίαν τοῦ σύμπαντος. «Πάντα
 διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ
 ἓν, ὃ γέγονε», Ὁ Λόγος οὗτος διὰ πάντων διατεινόμε-
 νος, συνέχων καὶ ζωοποιῶν τὰ σύμπαντα τῷ πνεύματι
 τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κατευθύνων αὐτὰ κατὰ τὸ θέλημα
 τοῦ παντοκράτορος γίνεται αἰτία πάσης λογικῆς ἐκφάν-
 νσεως, ἐν μὲν τῷ σύμπαντι ἐκδηλούμενος ὡς ἔλλογος
 τοῦ παντός διακόσμησις, τάξις καὶ ἁρμονία καὶ ζωὴ, ἐν
 δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ὡς λόγος καὶ φρόνησις εἴτε ἐν λόγοις
 εἴτε ἐν ἔργοις. Ἀλλὰ καὶ παρ' Ἡρακλείτῳ ὁ Λόγος
 παρουσιάζεται ὡς κινητήριος καὶ τακτοποιοῦσα δύνα-
 μίς, οὐχὶ ὅμως ἀνεξάρτητος τῆς ὕλης ὡς ὁ τοῦ Εὐαγγ-
 γελίου, ἀλλ' ἐνυλὸς δι' ἧς ἡ πυρώδης οὐσία αὐτοταξιθε-
 τεῖται καὶ αὐτοδιμιουγεῖται κατ' ἀπαράβατον καὶ ἀναλ-
 λοίωτον νόμον. Ὁ Λόγος τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ὑπερκεί-
 μενος τοῦ κόσμου τούτου καὶ ξένος κατ' οὐσίαν πρὸς
 τὴν ὕλην, ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς δημιουργίας ἐλευ-
 θέρως, ὡς βασιλεὺς καὶ ἄρχων καὶ ἡγεμῶν διὰ τῶν
 ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ σύμπαντι τεταγμένων δυνάμεων ἢ φυ-
 σικῶν νόμων. Ἐνῷ ὁ Λόγος τοῦ Ἡρακλείτου, ὡς ἡ ἐν
 τῇ πυρώδει οὐσίᾳ ἐγκρυπτομένη κινητήριος καὶ διατα-
 κτικὴ δύναμις τῆς διηγεκοῦς τῶν πάντων ροῆς καὶ με-
 ταβολῆς, τυγχάνει αὐτὸς ὁ νόμος τῆς μεταβολῆς τοῦ
 αἰετρόπου πυρός. Ὁ Λόγος τοῦ Εὐαγγελίου εἶνε ἡ
 ζωὴ καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρω-
 πον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ Λό-
 γος, οὗ ἡμεῖς μετέχοντες κατὰ δύναμιν καὶ οὐχὶ κατ'
 οὐσίαν γινόμεθα, λογικοὶ καὶ εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν.
 Ἐνῷ ὁ Λόγος τοῦ Ἡρακλείτου, ἐστερημένος καθ' ἑαυ-
 τὸν συνειδήσεως τῆς ἐλλόγου αὐτοῦ ἐνεργείας, πράττει

εἰς νόησιν καὶ αὐτοσυνείδησιν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ὕλικῆς αὐτοῦ οὐσίας, ἀποσπωμένης ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος διὰ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῶν αἰσθητηρίων. Ὁ Λόγος τοῦ Εὐαγγελίου γνωρίζεται μὲν διὰ τῆς εἰκόνας αὐτοῦ, ἥτις εἶνε ὁ ἐν ἡμῖν Λόγος, δι' οὗ ἀπὸ τῶν ὄρατῶν ἐπὶ τὰ ἀόρατα ἀναβαίνοντες, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ νοητά, ἀπὸ τῶν ποιημάτων ἐπὶ τὸν τούτων ποιητὴν, καθορώμεν τὴν παντοδυναμίαν καὶ θεϊότητα Αὐτοῦ· ἀλλὰ κυρίως οὗτος γνωρίζεται διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσαν διδασκαλίαν, τὴν ἐκκαλύπτουσαν ἡμῖν τὸν Πατέρα καὶ τὸ θέλημα Αὐτοῦ. Ἐνῶ ὁ Λόγος τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ λογικοῦ γνωστὸς καθιστάμενος, ἀποκαλύπτεται ἡμῖν ὡς νόμος τῆς τῶν πάντων ροῆς καὶ μεταβολῆς. Ἡ γνῶσις τοῦ Λόγου τοῦ Εὐαγγελίου εἶνε ἔργον τῆς βουλήσεως μᾶλλον ἢ τῆς διανοίας, ἐνῶ ὁ τοῦ Ἡρακλείτου τῆς διανοίας μόνον. Ἡ γνῶσις τοῦ πρώτου κατασκευάζει τῇ πιστῇ βίον ὁμολογούμενον τῇ Εὐαγγελίῳ, πλήρη ἐλπίδων ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ μετὰ θάνατον τελειοτέρας καὶ θειοτέρας ζωῆς, ἐνῶ ἡ γνῶσις τοῦ δευτέρου δημιουργεῖ βίον σύμφωνον πρὸς τὴν ἀπαισιόδοξον τοῦ φιλοσόφου τούτου ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὡς πλήρους θλίψεων, ἀπελπισίας καὶ κακοδαιμονίας. Ἐν κεφαλῇ ὁ Λόγος τοῦ Ἡρακλείτου, ἐστερημένος προσωπικῆς ὑποστάσεως, νοήσεως καὶ ἐλευθερίας καὶ συγχεόμενος μετὰ τῆς ἐν τῇ κοσμικῇ ὕλῃ ἐνούσης δημιουργικῆς δυνάμεως, ταυτίζεται μετὰ τῶν ἐν τῇ φύσει ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας τεθειμένων καὶ ἐνεργούντων θελήματι τοῦ Παντοκράτορος νόμων τῆς φύσεως πρὸς συντήρησιν καὶ σοφὴν διακυβέρνησιν τοῦ παντός.

Εἶνε ὁ νόμος τῆς ἀναγκαίας καὶ κατὰ λόγον μεταβο-
λῆς τοῦ ἀειζώου καὶ ἀειτρόπου πυρὸς πρὸς παραγω-
γὴν τῶν διαφόρων στοιχείων καὶ γένεσιν τῶν καθ' ἕκα-
στα ὄντων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΕΠΙ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΝ

Ἐλεύθερος ὢν ἐκ πάντων..... τοῖς πᾶσι γέ-
γονα τὰ πάντα ἵνα πάντως τινὰς σώσω
[1 Κυρ. κεφ. 9-22].

Α΄.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου πα-
ρουσίας εἰς τὸν κόσμον πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως
ἀποκαλυπτόμενος, εἰς μὲν τοὺς Ἑβραίους διὰ τοῦ
Μωϋσέως καὶ τῶν Θεοπνεύστων προφητῶν, εἰς δὲ τοὺς
Ἕλληνας διὰ τῶν φιλοσόφων, ποιητῶν καὶ ἄλλων
ἐξόχων ἀνδρῶν, παρασκεύαζε τὸ ἀνθρώπινον γένος
εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας
καὶ πίστεως. Οἱ Ἑβραῖοι, ἀπὸ τοῦ γενάρχου αὐτῶν
Ἀβραάμ, διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς αὐτὸν ἑνὸς
ὑπερκοσμίου Θεοῦ ἐν τῇ μελέτῃ τῆς φύσεως, εἶχον
καθαροτέρας καὶ ὑψηλοτέρας περὶ Αὐτοῦ ἐννοίας· οἱ
δὲ Ἕλληνες ἀποπλανηθέντες εἰς τὴν λατρείαν τῆς
κτίσεως, θεοποιήσαντες τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς δυνάμεις
τῆς φύσεως, ἀπὸ τῆς μεταβολῆς καὶ γενέσεως τῶν
ὄντων τὰς ἀφορμὰς λαμβάνοντες ἤρχισαν νὰ ἐρευνῶσι
τὴν φύσιν καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ νὰ ζητῶσι τὴν πρῶ-
την ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τῶν ὄντων. Μὴ δυνάμενοι δὲ
περὶ τὰς ἀρχὰς νὰ ἀπομακρυνθῶσιν ἀπὸ τῆς φυσιολα-
τρείας, ἄλλοι μὲν αὐτῶν ἐθεοποίησαν τὸ ὕδωρ (Θαλής),
ἄλλοι τὸν ἀέρα (Ἀναξίμενης), ἄλλοι τὸ πῦρ (Ἡρά-
κλειτος), ἄλλοι μετὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων συνή-
νωσαν πρὸς γένεσιν τῶν ὄντων καὶ ἄλλας δυνάμεις,
ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὴν φιλότητα καὶ τὸ νεῖκος· ἐν
ἐνὶ λόγῳ ἀπέδωκαν οὗτοι εἰς τὴν ὕλην ζωικολογικὰς
ιδιότητας πρὸς ἐξήγησιν τῆς ζωῆς, τῶν ἀλλοιώσεων
τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐν τῇ παντὶ τάξεως.

Αἱ ἀλληλοσυγκρουόμεναι ὅμως αὐταὶ θεωρίαι δὲν ἠδύναντο νὰ ἱκανοποιήσωσι τὴν Ἑλληνικὴν διάνοιαν· καὶ οἱ φιλοσοφοῦντες ἤρξαντο νὰ ὑποπτεύωνται τὴν ὑπαρξίν ἄλλης ἀρχῆς σταθερωτέρας, διαφόρου τῆς ἀλλοιουμένης ὕλης. Πρῶτος δέ, ὑπερβὰς τὰ στοιχεῖα καὶ παραδεξάμενος ὡς πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων τι τὸ ὑψηλότερον, εἶπε ὁ Ἀναξίμανδρος, καθυμνήσας τὸ ἄπειρον, ἔπειτα ὁ Παρμενίδης, ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ μὴ ὄντος, τῆς ὕλης, παρεδέχετο καὶ τὸ ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον ὄν. Ὁ δὲ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος προὔχωρησεν ἔτι περισσότερον, εἰσαγαγὼν τὸν νοῦν καὶ ἀναδείξας αὐτὸν ἀρχὴν, κινουσαν ἅμα καὶ διακοσμοῦσαν τὴν ὕλην. Καὶ εἶπε μὲν ἀληθὲς ὅτι παρ' Ἀναξαγόρα ὁ νοῦς παίζει τὸ πρόσωπον τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Εὐρυπίδου, παρεμβάλλεται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου καὶ ἐνεργεῖ ὅπου ἢ διὰ μηχανικῶν μέσων ἐξήγησις τῆς διακοσμήσεως τοῦ παντός εἶνε ἀνεπαρκής· (1) ἀλλ' ἢ εἰσαγωγή αὐτοῦ, ὡς ἀρχῆς διακοσμοῦσης, χωριστῆς ἀπὸ τῶν χρημάτων (τῆς ὕλης), συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ριζικὴν μεταβολὴν τοῦ φιλοσοφεῖν. Ὁ Πλάτων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀναξαγορίου ταύτης ἀρχῆς, συνδυαζομένης μετὰ τῆς ὄντολογίας τοῦ Παρμενίδου καὶ τῆς ἀριθμολογίας τῶν Πυθαγορίων, διεμόρφωσε τὸν νοητὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν· καὶ ἀπέδωκε τὴν προσήκουσαν θέσιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ νοῦ. Αἱ ἰδέαι κατ' αὐτὸν εἶνε αἱ πραγματικαὶ οὐσίαι τῶν αἰσθητῶν ὄντων, παραγομένων μετεχούσης τῆς ὕλης τῆς ἰδέας· καὶ ἀπὸ τῶν εἰδῶν ἐπὶ τὰ γένη αὐταὶ προϊοῦσαι κορυφοῦνται εἰς τὴν ὑψίστην τῶν ἰδεῶν, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἰδέα δὲ αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ

(1) Πλάτων Φαῖδρος σελ. 270.

«πρεσβεία τε καὶ δυνάμει» τῶν ἄλλων ἰδεῶν ὑπερέχουσα, ἀνωτέρα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς οὐσίας οὐσα, «καὶ τὸ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ γινώσκεισθαι» ταύταις παρέχουσα, ταυτίζεται μετὰ τοῦ Ὑψίστου καὶ τελειοτάτου ὄντος, τοῦ πατρὸς καὶ δημιουργοῦ τοῦδε τοῦ παντός, τοῦ δυσερέυτου καὶ δυσερμηνεύτου Θεοῦ. Οὕτω λοιπὸν ὁ Πλάτων ἐξίχθη εἰς τὴν ἔγνοιαν τῆς ὑπάρξεως ὑπερκοσμίου Θεοῦ, ποιητοῦ καὶ προνοητοῦ τοῦ συμπάντος κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχαῖοι Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς μετὰ σεβασμοῦ ἀναφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ φιλοσόφου καὶ ἀποκαλοῦσι τοῦτον οἷον εἰ θεοφορούμεγον» καὶ «τὸ ἔναυσμα τῆς Ἑβραϊκῆς φιλοσοφίας ζωπυροῦντα». Εὐρίσκουσι δὲ ἐν αὐτῷ, ἐκτὸς τῆς περὶ Θεοῦ ὀρθῆς, δόξης, καὶ τὸ περὶ Ἁγίας Τριάδος δόγμα, τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου, περὶ μελλούσης ζωῆς καὶ ἄλλας.

Ὁ νοητὸς λοιπὸν κόσμος ὁ τὸ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ γινώσκεισθαι τοῦτον παρὰ τοῦ ὑπερτάτου τούτου ὄντος λαμβάνων εἶνε αἱ ἰδέαι τοῦ Θεοῦ. Αὗται δέ, ἀκίνηται καθ' ἑαυτὰς οὐσαι, τίθενται εἰς κίνησιν ὑπὸ τῆς ψυχῆς λεγομένης τοῦ κόσμου, μέσου ἰδέας καὶ ὕλης, καὶ ἐρχόμεναι εἰς ἐπαφήν μετὰ τοῦ μὴ ὄντος, τῆς ἀμόρφου καὶ ἀτάκτως φερομένης ὕλης, παράγουσι τὸν αἰσθητὸν κόσμον, τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα, ἅτινα οὕτω παρουσιάζονται ὡς ἔνυλος, οὕτως εἰπεῖν, ἐξωτερικεῖς τῆς νοήσεως καὶ βουλήσεως τοῦ Θεοῦ. Μία λοιπὸν ἀρχὴ καὶ κατὰ τὸν θεῖον Πλάτωνα ὑφίσταται, ἐν ὄντως ὄν, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα ἢ δὲ ὕλη χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ἀγιογραφικῶς ἄμορφος καὶ καλεῖται ἔτι **μὴ ὄν**.

Ὡς ὁ Πλάτων, χωρίζων τὰς ἀκινήτους ἰδέας ἀπὸ τῆς ὕλης ὑποτάσσει αὐτὰς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς δημιουργικῆς τοῦ παντὸς αἰτίας, οὕτω καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀριστοτέλης, χωρίζων τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς ὕλης καὶ θεωρῶν τούτον μὲν ἀκίνητον ὄντα, αἷτιον δὲ πάσης κινήσεως καὶ δημιουργίας, ταυτίζει αὐτὸν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἐκτὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ πολλῶν τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν (1) αἰρόμενοι ὑπὲρ τὰς προλήψεις τῆς ἐποχῆς αὐτῶν ὁμιλοῦσι περὶ ἐνὸς Θεοῦ, ἀνομοίου τῇ φύσει καὶ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἰδίᾳ ὁ Σωκράτης, Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος (2) καὶ οἱ Πυθαγόριοι (3).

Ἐνώλοιπὸν οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἐξραίουσι τὴν ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας, ὁ δὲ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ ὑπερκόσμιον καὶ προσωπικὸν αὐτῆς, ἄλλοι, προσχόντες μᾶλλον εἰς τὴν λογικὴν ἐκδήλωσιν τῆς θείας δυνάμεως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, μαντεύουσι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ κατ' ἀρχὰς μὲν περιορισμένως, βαθμηδὸν ὅμως ἀναπτύσσεται ἢ περὶ τούτου διδασκαλία καὶ τελειότερον διατυποῦται· οὕτως οἱ ὄρφικοι ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ θείου Λόγου καὶ καλοῦσιν αὐτὸν τοῦ κόσμου ἄνακτα καὶ ἀθά-

[1] ΟΡΦΙΚΟΙ. Ἐν κράτος, εἰς δαίμων γένατο μέγας, οὐρανὸν αἰθῶν, οὐδέ τις ἐστὶν ἕτερος μεγάλου βασιλείου.

[2] ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ. Εἰς Θεὸς ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος οὔτε δέμας ἀνθρώπου σιν ὁμοίος, οὐδέ νόημα ἀλλὰ βροτοῖσι δοκέουσι θεοὶ γεννᾶσθαι τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν φωνὴν τε δέμας τε.

[3] ΠΥΘΑΓΟΡΙΟΣ ΕΥΡΥΣΣΟΣ Ὁ μὲν Θεὸς εἰς οὗτος δὲ οὐχ ὡς ὑπονοοῦσι τινὲς ἐκτὸς τῆς διακοσμήσεως, ἀλλ' ἐν αὐτῇ ὅλως ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ ἐπίσκοπος πάσης γενέσιος, κρᾶσις τῶν ὄλων· ἀεὶ ὢν ἐργάτης τῶν αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ἔργων ἀπάντων ἐν οὐρανῷ φωστήρ καὶ πάντων πατήρ νοῦς καὶ ψυχῶσις τῶν ὄλων κύκλῳ, πάντων κίνασις [Κλημ. πρότρ. 180].

νατον (1). Ὁ ποιητής Ἐπίχαρμος λέγει ὅτι ὁ Λόγος κυβερνᾷ τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τρόπον καὶ σώζει. (2) Ὁ δὲ φιλόσοφος Ἡράκλειτος παρὰ πᾶσαν τὴν ὑλιστικὴν αὐτοῦ ἀρχὴν ἀναγνωρίζων τὸ πῦρ ὡς πρώτην ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τῶν ὄντων, ἐν τούτοις ἀποδίδει εἰς αὐτὸ λογικὰς ιδιότητες, ἀποκαλῶν αὐτὸ **θεῖον Λόγον, γνώμην καὶ ἁρμονίαν**, ἐκδηλουμένας ἐν τῇ πανσόφῳ οἰκονομίᾳ καὶ κυβερνήσει τοῦ παντός. Πρῶτος δὲ φανερὰ μεταχειρισθεὶς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὸν ὄρον **Λόγος** πρὸς διατύπωσιν τῶν ἐν τῇ φύσει καθόλου καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἰδίᾳ λογικῶν ἐκφάνσεων. Ἐξ αὐτοῦ δὲ οἱ Στωϊκοί, παραλαβόντες ὕστερον τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν, κατέστησαν αὐτὴν βάσιν τῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν διδασκαλίας.

Ἄλλ' αἱ ὑγιεῖς περὶ Θεοῦ δοξασίαι κατέστησαν γενικώτεραι καὶ τελειότεραι ἀργότερον, ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ Ἕλληνας, ἐλθόντες τότε εἰς στενοτέραν ἐπαφήν καὶ συγχρωτισμὸν μετὰ τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν ἐθνῶν, διέδωκαν μὲν εἰς αὐτὰ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τῆς μονοθεϊστικῆς

[1] ΟΡΦΙΚΟΙ. Φθέγγεσθαι οἷς θέμις ἐστὶ...θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοισ' πᾶσιν ὁμοῦ· σὺ δὲ ἄκουε φασφόρου ἐκγονε μήνης Μουσαίε. Ἐξαρῶ γὰρ ἀληθέα· ὡς μηδὲ σε τὰ πρὶν ἐν ἀτήθεσι φανέντα φίλα, αἰῶνος ἀμέρση. Εἰς δὲ ΘΕΙΟΝ ΛΟΓΟΝ βλέψας, τούτῳ προσέδρασε ἰθύνων κραδίης νοερὸν κῆτος. Εὖ δ' ἐπίβαινε ἀτραπιτοῦ, ΜΟΥΝΟΝ δ' ἐπόρα ΚΟΣΜΟΙΟ ΑΝΑΚΤΑ ΑΘΑΝΑΤΟΝ.

[2] ΕΠΙΧΑΡΜΟΣ Ὁ Λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ κατὰ τρόπον καὶ σώζει...Εἰ ἐστὶν ἀνθρώπῳ λογισμὸς, ἐστὶ καὶ ΘΕΙΟΣ ΛΟΓΟΣ. Ὁ ΛΟΓΟΣ ἀνθρώπῳ πέφυκε περὶ βίον καὶ τροφάς, ὁ ΔΕ γε τεχνίτας ἅπασιν ἀνέπεται ΘΕΙΟΣ ΛΟΓΟΣ, ἐκδιδάσκων ἀεὶ αὐτὸς αὐτούς, ὅτι ποιεῖν δεῖ συμφέρον, οὐ γὰρ ἀνθρώπος τέχνην εὑρεν· ὁ δὲ Θεὸς ταύτην φέρει. Ὁ δὲ γὰρ τᾶνθρώπου ΛΟΓΟΣ πέφυκεν ἀπὸ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΛΟΓΟΥ.

αὐτῶν θρησκείας· παρὰ δὲ τοῖς φιλοσοφοῦσι καὶ ἰδίᾳ τοῖς Ἐκκλησιαστικῶν ἀνεπτύχθη θεϊστικὴ τις διδασκαλία. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ οὗτοι ἀναφανέντες, καθ' ὃν χρόνον ἡ σκέψις ὑπενόμειυσε τὴν πίστιν εἰς τὸν δογματισμὸν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, δὲν ἠκολούθουν ὠρισμένον φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλ' ἀπανθίζοντες ἀφ' ἑκάστου τούτων πᾶν τὸ νομιζόμενον ὑπ' αὐτῶν ὀρθόν, κατήρτιζον ἐκ τούτου τὴν δογματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν διδασκαλίαν. Εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τούτους δύναται νὰ ὑπαχθῆ καὶ ὁ Ἰουδαῖος τὸ γένος φιλόσοφος Φίλων.

Οὗτος γεννηθεὶς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τῇ πόλει ἐνθα συνηντήθη ἰδίως Ἰουδαϊσμός καὶ Ἑλληνισμός, ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς πίστεως ὅτι ἡ ἀγιογραφικὴ διδασκαλία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔχουσι τι τὸ κοινὸν καὶ συγγενές, ὡς ἐπιδιώκοντα τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τὴν ἀλήθειαν καὶ ἔχοντα τὴν αὐτὴν πηγὴν, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐγνώρισαν τὰ βιβλία τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν καὶ παρ' αὐτῶν, ἰδίᾳ ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων, ἠρύσθησαν τὰς ὑγιεινέρας περὶ Θεοῦ δόξας, ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ παρεμφορῆ αὐτῶν διδάγματα, νὰ συγκεράσῃ μωσαϊκὴν θεολογίαν καὶ Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ νὰ ἄρῃ οὕτω τὴν ὑφισταμένην ἀντίθεσιν Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἔθνιασμοῦ. Παραλαβὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τὰς Πλατωνο-ἀριστοτελικὰς καὶ Πυθαγορίους περὶ Θεοῦ δόξας καὶ τὰς Ἡρακλειτο-στωικὰς περὶ Λόγου διδασκαλίαν καὶ ταυτίσας τὸν Λόγον τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μετὰ τῆς λογικῆς δυνάμεως τοῦ ἐνὸς ὑπερκοσμίου Θεοῦ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, περιεχόμενον δὲ τοῦ Λόγου τούτου ἐκλαβὼν τὸ σύνολον τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, συνήνωσε προσφυῶς πάντα ταῦτα καὶ ἐκ τῆς συνενώ-

σεως ταύτης παρήγαγε Θεολογικο-φιλοσοφικὸν σύστημα, ὅπερ σπουδαίως ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν μετέπειτα ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα φιλοσοφησάντων, καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν τῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ.

Κατὰ τὸν Φίλωνα, ἐκτὸς τοῦ ὑπερκοσμίου Θεοῦ, τοῦ ἀκαταλήπτου καὶ ἀνερμηνεύτου, ὑπάρχει καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ, ἐξ οὗ γεννῶνται αἱ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἀποτυπούμεναι ἐπὶ τῆς ὕλης, παράγουσι τὸν αἰσθητὸν κόσμον μεθ' ὅλης τῆς ἐν αὐτῷ τάξεως καὶ ἁρμονίας. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε...» (Ἰωάν. I 3). Ὁ λόγος λοιπὸν εἶνε ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ἡ ζωὴ, τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια. Παρ' ὅλας ὁμως τὰς ὁμοιότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ εὐαγγελικὴ περὶ λόγου διδασκαλία ἐν τῇ φρασεολογίᾳ πρὸς τὴν τοῦ Φίλωνος, δὲν ταυτίζεται κατὰ πάντα πρὸς αὐτήν. Διότι ἐνῶ ὁ λόγος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ φιλοσόφου τούτου κυμαίνεται μεταξὺ ὑποστάσεως προσωπικῆς καὶ δυνάμεως Θεοῦ, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ γίνεται ὠρισμένον πρόσωπον, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός. «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός» (Ἰωάν I 14.).

Διὰ τῆς ἐνανθρωπίσεως ὁ αἰώνιος Λόγος, ὁ δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος καὶ πάσης λογικῆς ἐκδηλώσεως ἐν αὐτῷ, ἔρχεται εἰς ἄμεσον συνάφειαν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἀναστρέφεται μετ' αὐτοῦ, γίνεται ὁ διδάσκαλος καὶ σωτὴρ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ διδάξας εἰς αὐτὸ τὴν ἀληθῆ θεογνωσίαν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καὶ προσενεγκῶν ἑαυτὸν ἐξιλαστήριον θυσίαν

ὕπερ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ
προσηλωθεὶς διὰ τὴν παράβασιν τῶν πρωτοπλάστων.
Οὕτω λοιπὸν ἡ περὶ λόγου διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς
φιλοσοφίας τερματίζεται διὰ τῆς εὐαγγελικῆς τοιαύ-
της, ἡ ὁποία εὐλόγως δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς
τέλειωσις τρόπον τινὰ τῆς πρώτης, ἀμυδρῶς μὲν τὸ
κατ' ἀρχὰς καὶ ἀτελῶς μαντευσάσης τὴν ἀλήθειαν,
βραδύτερον δὲ διὰ τὴν εὐστοχίαν τῶν μεγάλων φύσεων
εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτῆς σαφέστερον καὶ τελειότερον δια-
τυπώσασθαι τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν.

Ἔνεκα τῆς τοιαύτης σχέσεως τῶν εὐαγγελικῶν
διδασκασμάτων πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ φιλοσοφήματα, οἱ
συγγραφεῖς τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας, δὲν διστάζου-
σιν ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς περὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ διδα-
σκαλίας αὐτῶν νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν ὀρολογίαν τοῦ
Φίλωνος ὡς ὁ εὐγγελιστῆς Ἰωάννης ἢ καὶ νὰ πα-
ραπέμπωσιν εἰς ἔθνικοὺς συγγραφεῖς πρὸς βεβαίωσιν
τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν, ὡς ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν
τῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐξόχῳ αὐτοῦ ὁμιλίᾳ μετα-
χειρίζεται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ περὶ
τῆς πανταχοῦ τοῦ Θεοῦ παρουσίας τοὺς στίχους τοῦ ποι-
ητοῦ Ἀράτου: « Ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν
τοῦ γὰρ καὶ γένους ἐσμέν » (Πραξ. ἀποστ. XII 28). Πολ-
λοὶ δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, καὶ δὴ τῶν
ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας χριστιανῶν, ἐπίστευον καὶ διὰ τῶν
συγγραφῶν αὐτῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἰουδαί-
ο-λεξανδρινῆς φιλοσοφίας διατελοῦντες, ὑπεστήριζον ὅτι
ὄφισταται συγγενεῖά τις περὶ τε τὴν πηγὴν καὶ τὸν
σκοπὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς
φιλοσοφίας. Πηγὴ πάσης ἀληθείας εἶνε ὁ Θεός.
Ἀμφότερα λοιπὸν ταῦτα ἔχουσι κοινὴν τὴν πηγὴν

ἐν σχέσει: πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐξενεχθείσας ἀληθείας, τὸν Θεόν· ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι καὶ πολλὰ ἐδανείσθησαν ἐκ τῶν Ἀγίων Γραφῶν κατὰ θείαν Πρόνοιαν γνωρισθέντες μετ' αὐτῶν.

Ὁ Θεὸς δίκαιος ὢν καὶ προνοῶν περὶ τῆς σωτηρίας ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἀπεκάλυπτεν ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ἔθνη κατὰ τὰς προσπάθειας, τὰς ὑφ' ἑκάστου αὐτῶν καταβαλλομένας πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας. Δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ ἀφήσῃ οὗτος ἑαυτὸν ἀμάρτυρον καὶ ἐν τοῖς Ἑλλησι· καὶ ὅσοι μὲν τῶν φιλοσοφούντων ἐξέθρεψαν τὰ κατὰ τὴν δημιουργίαν ληφθέντα σπέρματα τῆς ἀληθείας καὶ ἐπεδίωξαν εἰλικρινῶς τὴν εὕρεσιν αὐτῆς, ἐτιμῆθησαν διὰ προσεχέστερας τοῦ Θεοῦ ἐπισκοπῆς, εὔρον τὴν ζητουμένην ἀλήθειαν μελετῶντες τὴν φύσιν καὶ ἐγένοντο οὕτω παρ' Ἑλλησιν ὅ,τι παρ' Ἑβραίοις οἱ προφήται. Παρεσκεύαζον δηλαδὴ διὰ τῆς διαδόσεως ὑγιεστερῶν περὶ Θεοῦ καὶ ἠθικῶν δοξασιῶν τὴν ἀποδοχὴν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ τὴν σωτηρίαν. Οἱ τοιοῦτοι μετασχόντες τοῦ Λόγου καὶ μετὰ Λόγου βίωσαντες ὡς ὁ Σωκράτης, ὁ Ἡράκλειτος καὶ ἄλλοι λογίζονται χριστιανοὶ κατὰ Ἰουστίνον τὸν φιλόσοφον καὶ μάρτυν. Ὅσοι δὲ παρημέλησαν ἢ κακῶς μετεχειρίσθησαν τὸν θεόθεν δοθέντα αὐτοῖς Λόγον, οὗτοι ἐξετράπησαν τῆς ἀληθείας καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν γένεσιν ἀθέων καὶ ἠδονικῶν θεωριῶν. (Κωρηναῖκοί, Σοφισταί, Πυρρωνισταί, Ἐπίκουρος).

Ἡ εὐαγγελικὴ ἀλήθεια δὲν ἀπαντᾶται βεβαίως, κατὰ τοὺς αὐτοὺς συγγραφεῖς, ὀλόκληρος ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ φιλοσοφικῷ συστήματι, ἀλλ' εἶνε διεσπασμένη ὑφ' ἑκάστου αὐτῶν ὡς τὰ τοῦ Πενθέως μέλη καὶ οὐχὶ καθαρὰ ἀλλ' ἀνάμικτος τῇ πλάνῃ. Ἄν ὅμως θε-

λήσωμεν νὰ συναγάγωμεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰς παρ' ἐνὶ ἐκάστῳ τῶν φιλοσόφων ἀπαντωμένας εὐαγγελικὰς ἀληθείας καὶ νὰ συναρμολογήσωμεν αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας, θὰ ἀποτελέσωμεν τὴν ὅλην ἀλήθειαν, τὸν ὅλον Λόγον. Ὡστε ἡ κατὰ Χριστὸν ἀλήθεια διαφέρει τῆς φιλοσοφικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν πρώτη εἶνε τελεία, ὡς ἄμεσος ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας αὐτῆς, τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Λόγου· ἡ δὲ δευτέρα, ἐνδεής ὡς ἐμμέσως ἀποκαλυφθεῖσα, ὡς ἀτελῶς καὶ μερικῶς τὰς ἀληθείας αὐτῆς ἀπὸ τῆς πηγῆς τῆς ἀληθείας ἀρυσθεῖσα· ἡ μὲν πρώτη εἶνε αἰωνία καὶ σώζουσα· ἡ δὲ δευτέρα, χρόνῳ μόνον λυσιτελής· καὶ προπαρασκευάζεν εἰς τὴν σωτηρίαν, ἀπώλεσε δὲ τὴν προπαρασκευαστικὴν σωτηριώδη αὐτῆς σημασίαν μετὰ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Διὰ τῆς ἐν σάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτῆς ταύτης καὶ ὑπὸ τοῦ φωτὸς αὐτῆς ἤδη χειραγωγούμενος ὁ χριστιανὸς δύναται νὰ διακρίνη τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκόν, νὰ γνωρίσῃ τὰ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐγκατεσπαρμένα τῆς ἀληθείας μέρη, ὧν οὐδεμίαν πλέον χρεῖαν ἔχει, διότι διὰ τῆς εἰς τὸν σωτῆρα Χριστὸν πίστεως ἐγνώρισε τὸν ὅλον Λόγον.

Ἄλλ' ἂν ἡ φιλοσοφία, ὡς ἀλήθεια, ἀπώλεσε τὴν σημασίαν αὐτῆς, ὡς προπαίδεια, εἶνε χρησιμωτάτη εἰς θεοσέβειαν διὰ τοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν βαθυτέραν καὶ ἐπιστημονικὴν κατάληψιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐκμάθησις τῆς φιλοσοφίας καὶ νῦν ἔτι οὐ μόνον παρέχει τὴν βεβαίωσιν διὰ τῆς συγκρίσεως περὶ τῆς ὑπεροχῆς ὑπὲρ αὐτὴν τοῦ ἀποκαλυμμένου Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ὀξύνει τὸν νοῦν προικίζουσα

αὐτὸν διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς διαλεκτικῆς δεινότητος, δι' ὧν ὁ κάτοχος αὐτῶν ἀποκτᾶ τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ διεισδύῃ βαθύτερον εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ νὰ ἀναπτύσῃ ἐπιστημονικώτερον τὰς ἐν αὐταῖς περιεχομένας δογματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ἀντικρούῃ τὰς σοφιστείας καὶ ἀντιλογίας κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τῶν αἵρετικῶν καὶ ἀπίστων.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ λοιπὸν συγγραφεῖς περιώρισαν τὴν σημασίαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ χριστιανισμῷ εἰς ὑπηρετικὴν, ἀπὸ δεσποίνης τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων κατὰ ταῦς ἀρχαίους φιλοσόφους μετέβαλον αὐτὴν εἰς θεραπαινίδα τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας διὰ τὴν βαθυτέραν κατανόησιν αὐτῆς καὶ δι' ἀπολογητικοὺς καὶ προσηλυτιστικοὺς σκοποὺς. Ἄλλὰ τὸ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ἐντεθραμμένον πνεῦμα αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν εὐκόλως νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς αἵγλης καὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαναπαυθῇ περιοριζόμενον μόνον ἐν τῇ ἀκριβεῖ ἐκθέσει τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας καὶ μέγα μέρος φιλοσοφικῆς ὕλης μετωχετεύθη ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ ἠθικὴν. Παρὰ τὰς ἀντιδράσεις καὶ τὴν καταφορὰν κατὰ τῆς φιλοσοφίας ἐνίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ὡς τοῦ Σύρου Τατιανοῦ καὶ τοῦ ἀφρικανοῦ Τερτυλλιανοῦ, ὡς πολεμίας τῷ χριστιανισμῷ, καὶ ἐκ τοῦ διαβόλου δῆθεν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐχούσης, ὑπερίσχυσεν ἐν τέλει ἡ γνώμη τῶν ἀλεξανδρινῶν Ἑλλήνων θεολόγων, τοῦ Κλήμεντος, τοῦ Ὠριγένους καὶ Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ, εὐμενῶς διατεθειμένων πρὸς τὴν φιλοσοφίαν διὰ τὴν συγγένειαν αὐτῆς πρὸς τὸν θεῖον Λόγον καὶ

τὴν ἐξ αὐτῆς εἰδικὴν ὠφέλειαν. Οὕτω δέ, διαλυθεισῶν τῶν προλήψεων, ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατέστη ἡ ρίζα, δι' ἧς μετεδόθησαν οἱ χυμοί, ἐποτίσθη, ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη τὸ καλλίφυλλον δένδρον τῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς περιωρίζοντο εἰς τὴν λύσιν τῶν κοινοτάτων βιωτικῶν προβλημάτων διὰ τοῦ μᾶλλον ἀπλοῦ τρόπου ἢ δι' ἐπιστολῆς ὡς ἡ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ρώμης, τοῦ Βαρνάβα, τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Σμύρνης καὶ Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου ἢ δι' ἀποκαλύψεως ὡς ἡ τοῦ Ἑρμᾶ. Ἄλλ' ἀφ' οὗ χρόνου εἰσῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τοῦ χριστιανισμοῦ ἄνδρες φιλοσοφικῶς μεμορφωμένοι οἳ ἦσαν ὁ Κορδαῖτος, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ὁ Πάνταινος, ὁ Κλήμης καὶ ἄλλοι, ὁ δὲ ὀρθόδοξος χριστιανισμὸς ἐπολεμεῖτο λυσωδῶς οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν γνωστικῶν αἵρέσεων, ἀντιπροσωπευομένων ὑπὸ ἀνδρῶν φιλοσοφικῶς κατηροτισμένων, οἳ ἦσαν ὁ Οὐαλεντῖνος ὁ Βασιλείδης, ὁ Μαρκίων, ὁ Βαρδισάνης καὶ ἄλλοι, οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπαναπαυθῶσιν ἐν τῇ ἀπλῇ ἐκθέσει τῶν πρακτικῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἀποστολικῶν πατέρων ἀλλὰ, παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομένην ἀντίθεσιν καὶ ἐχθρότητα χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξετάσωσι τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ἐχθρικῶς διακείμενοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὅπως ἀποκρούσωσι τὰς σοφιστείας τῶν πολεμίων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ πρᾶσελκίσωσιν εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ τὰς

μάζας τῶν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ εἰθισμένων ἐθνικῶν. Ἐπό-
 μενον ἦτον ὅπως, οἱ πρῶτον φιλοσοφήσαντες χριστιαν-
 νοὶ συγγραφεῖς, ὡς ὁ ἐπίσκοπος Λουγδούνου Εἰρηναῖος,
 πολεμοῦντες τὰς γνωστικὰς αἵρέσεις καὶ ὑπεραπολο-
 γούμενοι τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας κατὰ τῶν
 ἐθνικῶν, φανῶσι ἐφεκτικοὶ περὶ τὴν διατύπωσιν θεω-
 ρίας τινὸς περὶ γνώσεως, ἀποφύγῃ τὴν οἰκοδομὴν
 γνώσεως ἀνωτέρας ἐπὶ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας
 ἐδραζομένης, ὅπως μὴ περιπέσωσιν εἰς τὰς ἀποπλα-
 νήσεις τῶν ὑπ' αὐτῶν πολεμουμένων αἵρέσεων· περιω-
 ρίσθησαν δὲ ὅπως καταδείξωσι τὸ ἀβάσιμον τῶν γνω-
 στικῶν συστημάτων διαλεκτικῶς διαπτύσσοντες τὰς
 ἐσωτερικὰς τῶν αἵρέσεων τούτων ἀντιφάσεις καὶ τὴν
 προέλευσιν αὐτῶν ἐκ ποιητικῶν θεολογικῶν θεογονιῶν
 καὶ συστημάτων τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ'
 ἄλλοι τινές, ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς ὑφισταμένης
 συγγενείας μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ εὐαγγελικῆς ἀλη-
 θείας, εἰσήγαγον εἰς τὸν χριστιανισμὸν τὰς συμφωνυ-
 τέρας πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ φιλοσοφικὰς δόξας ἧ καὶ
 συνεπλήρωσαν αὐτὸν διὰ φιλοσοφικῶν θεωριῶν εἰς ζη-
 τήματα ὧν τὴν γνῶσιν δὲν ἐπελήφθησαν αἱ Γραφαί.
 Οὕτω λοιπὸν ἡ θεολογία, ἡ κοσμολογία, ἡ ψυχολογία
 καὶ ἠθικὴ πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἑλλήνων συγ-
 γραφέων φέρουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον βαθεῖαν
 τὴν σφραγίδα τῆς Πλατωνοφιλωνικῆς, στωϊκοφιλω-
 νικῆς καὶ νεοπλατωνικῆς ἐπιδράσεως.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἐν τῇ προσπάθειᾳ
 αὐτοῦ ὅπως συνενώσῃ τὰς φιλοσοφικὰς μετὰ τῶν
 δογματικῶν καὶ ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῆς χριστιανι-
 κῆς πίστεως παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας, ὑπέ-
 τασσε πολλάκις τὴν ἀγιογραφικὴν διδασκαλίαν εἰς
 θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς δόξας τῆς πλατωνικῆς καὶ
 στωϊκο-φιλωνικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Ὁριγένης πρὸς ταῖς ἰδίαις φιλοσοφικαῖς μελέταις ἠκροάσατο φιλοσοφικῶν μαθημάτων καὶ παρὰ τῷ Ἀμμωνίῳ Σάκκα, τῷ θεμελιωτῇ καὶ ἀρχηγῷ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἐπίδρασις τῶν πλατωνικῶν διδασκαλιῶν τοῦ νεοπλατωνικοῦ τούτου φιλοσόφου διαφαίνεται ἐν τῷ περὶ ἀρχῶν συγγράμματι τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως, ἐνθα ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπιχειρήσας νὰ ἐκθέσῃ τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως δὲν ἐπέτυχε τελείως τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἀπομακρυνθεὶς ἐν τισὶ ζητήμασιν ἀπὸ τῶν καθαρῶς χριστιανικῶν βάσεων.

Συνέσιος, ὁ φίλος τῆς περιφήμου φιλοσόφου Ὑπατίας καὶ χριστιανὸς γενόμενος καὶ ἐπίσκοπος ὧν διετέλεσε πιστὸς τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ὀπαδός. Νεοπλατωνικὴν ἐπίδρασιν δύναται τις νὰ διίδη καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τὰ εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρειοπαγίτην ἀποδιδόμενα, εἰς τὰ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ εἰς ἄλλους χριστιανοὺς συγγραφεῖς.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς μίγμα τῆς θεοσοφίας τοῦ Φίλωνος καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἰδίᾳ τῆς πλατωνο-ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, καίπερ ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς, ἐν τούτοις δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἱστορικὴν συνάφειαν μετ' αὐτοῦ. Ἀρυόμενος τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπέστη μὲν ἐν τινὶ βαθμῷ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀλλὰ κυρίως ἢ τελευταία αὕτη ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ δόγματος αὐτῆς ἐπηρεάσθη ὑπὸ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, ἐνισχύσαντος τὸ πνεῦμα καὶ τὴν κρίσιν τῶν πατέρων εἰς τὴν βαθυτέραν ἔρευναν καὶ διατύπωσιν αὐτοῦ, ὅπερ κατ' οὐσίαν ἔμεινε τὸ αὐτὸ, ὡς ἐθεσπίσθη ταῦτο ἐν ταῖς συνόδοις.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Καθώς ἡ δογματικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ ἀποκεκαλυμμένου Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀπώλεσεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δευτέρου αἰῶνος τὴν ἀπλότητα αὐτῆς, περιβληθεῖσα τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα ὑπὸ τῶν ἐκ φιλοσοφίας εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν προσελθόντων Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ ἰδίως τοῦ στωικοῦ Πανταίνου καὶ τοῦ ἐκλεκτικοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ μετεβλήθη εἰς μεγαλοπρεπὲς καὶ ὑψηλὸν θεολογικὸν φιλοσοφικὸν σύστημα κατὰ τὸ πνεῦμα μόνον καὶ τὰς ἀρχὰς συγγενεῦον τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι, οὕτω καὶ ὁ βίος καὶ ἡ ἐξωτερικὴ θεία λατρεία τῶν πρώτων χριστιανῶν τὰ κατ' ἀρχὰς περιοριζόμενα ἐν τῇ τελέσει ἰδίως τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ τῶν δείπνων τῆς ἀγάπης ἐν ταῖς κοιναῖς τραπέζαις αὐτῶν ἄνευ εἰκόνων καὶ ναῶν, ἐορτῶν καὶ πανηγύρεων, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ συμμορφωθῶσι πρὸς τὰς ἕξεις τοῦ βίου καὶ τὰς θρησκευτικὰς συνηθείας τῶν λαῶν, ἐν οἷς ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶχε διαδοθῆ. Αἱ μεγάλαι μάζαι τῶν, εἰς τὴν νέαν πίστιν κατ' ἀνάγκην μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, προσχωρούντων ἐθνικῶν, συναπεκόμιζον καὶ εἰσῆγον εἰς αὐτὴν τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν προλήψεις καὶ θρησκευτικὰς ἕξεις, ὧν πολλαί, παρὰ πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα τῆς Ἐκκλησίας, παρέμειναν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ὑπὸ χριστιανικὴν σημασίαν καὶ χροιάν.

Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰωάν. 4, 23).

Ἄρα ὁ τρόπος καὶ οὐχὶ ὁ τόπος τῆς λατρείας καὶ προσκυνήσεως τοῦ Θεοῦ καθιστῶσιν αὐτὰ εὐάρεστα Αὐτῷ (Ἰωάν. 4, 21-22). Ὁ Χριστὸς δὲν εἰσῆλθεν εἰς χειροποιήτα ἅγια, εἰς ἃ εἰσῆρχοντο οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ ὅποια ἦσαν ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς τὸν οὐρανόν, ἵνα ἐμφανισθῆ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν (ἐπιστ. πρὸς Ἑβρ. Κεφ. 9, 24).

Ὁ Θεὸς εἶνε πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληροῖ. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δημηγορίᾳ καὶ τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον ἐν τῇ ἀπολογίᾳ αὐτοῦ πρὸς τοὺς συλλαβόντας αὐτὸν Ἰουδαίους «οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ οὗτος, «οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται» (Πραξ. ἀποστ. 7, 48 κεφ. 17, 24-25). Ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, καθ' ὅσον ἐξηπλοῦτο καὶ διωργανοῦτο εἰς ἰδίας θρησκευτικὰς κοινότητας καὶ διετέλει ἀπερίσπαστος ἀπὸ τῶν διωγμῶν, καὶ ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἀνεγνωρίσθη θρησκεία τοῦ Κράτους καὶ ἀντικατέστησεν τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἐν ταῖς ἐπισήμοις τελεταῖς ὑπέστη σπουδαίαν μεταβολὴν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ λατρείᾳ.

Κατ' ἀπομίμησιν αὐτῆς ὁ χριστιανισμὸς ἠκοδόμησε μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς, καθιέρωσεν ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις πομπωδῶς διεξαγομένας, προκαλοῦσας διὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν αἴγλην καὶ μεγαλοπρέπειαν τὸν θαυμασμόν καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν. Ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς ἀκροπόλεως ἐν Ἀθήναις ἡ ἐθνικὴ Ἑλλάς εἶχεν

ἀναγείρει κατὰ τὰς ἐνδόξους τῆς πόλεως ἡμέρας τὸ καλλιτεχνικὸν ἀριστούργημα, τὸν περικλεᾶ ναὸν τῆς προστάτιδος αὐτῆς Ἀθηνᾶς, προσωποποιούσης τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν, ὡς ἐκστηδισάσης ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, τοῦ πατρὸς καθ' Ὁμηρον «ἀνδρῶν τε θεῶν τε». Ἀλλὰ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ περιόπτου λόφου παρὰ τὴν θάλασσαν εἶχεν οἰκοδομηθῆ θαυμάσιος ναὸς ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ὑπὸ ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων, ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον θεοὺς πολιούχους καὶ προστάτας ὠρισμένων τάξεων ἀνθρώπων καὶ ἐπαγγελμάτων. Ἡ Ἀθηνᾶ ἦτο προστάτις τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀνεκήρυξαν ὑπέρμαχον στρατηγὸν καὶ προστάτην καὶ σωτῆρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν Θεοτόκον, ἣν ἐνόμιζον συγκεντροῦσαν πάσας τὰς χριστιανικὰς ἀρετάς, προνοοῦσαν καὶ μεσιτεύουσαν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θεραπεύουσαν πᾶσαν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν ἀσθένειαν. Ὁ ἅγιος Νικόλαος προστατεύει τοὺς ναυτικούς καὶ σώζει τὰ κινδυνεύοντα πλοῖα μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν καταπαύων τὰς τρικυμίας ὡς πάλαι ὁ Ποσειδῶν ὁ θεὸς τῆς θαλάσσης ἐταράττε τὴν θάλασσαν διὰ τῆς τριαίνης αὐτοῦ ἢ καθησύχαζεν αὐτὴν τρικυμιώδη· ὁ ἅγιος Γεώργιος, ζωγραφιζόμενος ἐπὶ τῶν πολεμικῶν σημαίων ἔφιππος ὡς στρατιωτικός, ὑπομιμνήσκει τὸν Ἄρην, τὸν θεὸν τοῦ πολέμου ἐν τῇ ἀρχαιότητι, φημίζεται δὲ ἐν τῷ τροπαρίῳ καὶ ὡς τῶν αἰχμαλώτων ἐλευθερωτῆς καὶ τῶν πτωχῶν ὑπερασπιστῆς, ἀσθενούντων ἰατρὸς καὶ βασιλέων ὑπέρμαχος.

Ὁ ἅγιος Παντελεήμων μετὰ τῶν ἁγίων ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ ὑποκατέστησαν τὸν Θεὸν τῆς

ἰατρικῆς, τὸν Ἀσκληπιὸν, ὁ ἅγιος Τρύφων προστατεύει
 τὰς ἀμπέλους ἀπὸ τῶν φθοροποιῶν ἐντόμων καὶ σκωλή-
 κων· ὁ ἅγιος Βλάσιος τοὺς γεωργούς, ὁ ἅγιος Στυλιανὸς
 τὰ παιδιά, ὁ ἅγιος Φανούριος φανερῶνει τὰ κεκρυμμένα
 εἴτε πράγματα, εἴτε σκέψεις καὶ διαθέσεις· ὁ ἅγιος
 Ἐλευθέριος συντρέχει εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν γυναικῶν
 ἐκπληρῶν τὰ χρέη Εἰλειθυίας· καὶ ἄλλοι τῶν ἁγίων
 ἄλλους προστατεύουσιν, συνεργοῦντες εἰς τὴν εὐόδωσιν
 διαφόρων ἐπιχειρήσεων καὶ ὑποθέσεων. Οὕτω λοιπὸν
 οἱ ἐξ Ἑλλήνων χριστιανοί, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἡρώων
 τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἠθικῆς, τῶν μαρτύρων,
 τῶν ὁμολογητῶν, τῶν ἐγκρατευτῶν καὶ δόσιων, εὔρον τὰς
 προσφιλεῖς καὶ φιλανθρώπους τῆς ἀρχαίας αὐτῶν θρη-
 σκείας θεότητας, οὓς δι' ἀναρτήσεως ἐν τοῖς ἱεροῖς να-
 οῖς τῶν ἱερῶν αὐτῶν εἰκόνων τιμήσαντες ἢ καὶ ἐπ' ὄνό-
 ματι αὐτῶν ἰδίους ναοὺς ἀνεγείραντες ἀπέδωκαν εἰς αὐ-
 τοὺς τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας τῶν θεοτήτων ἐκεῖνων,
 προσέβλεπον εἰς τοὺς ἁγίους ὡς εἰς παραδείγματα,
 καθ' ἃ ἔδει νὰ κανονίζωσι τὴν χριστιανικὴν αὐτῶν πο-
 λιτείαν καὶ ἐπεκαλοῦντο ἐν ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν προ-
 σευχαῖς τὰς πρεσβείας καὶ τὴν βοήθειαν αὐτῶν. ἢ δὲ
 θεία χάρις, ἢ διὰ τῆς πίστεως περεχομένη ἐπεδαψι-
 λεύετο αὐτοῖς καὶ ἐξεπληροῦντο διὰ τῶν εὐαρεστησάν-
 των τῷ Θεῷ αἰ πρὸς Αὐτὸν εὐλογοὶ τῶν πιστῶν αἰτή-
 σεις. Περαιτέρω, ἢ θεία λειτουργία, καθ' ἣν ἐν τῇ χρι-
 στιανικῇ θρησκείᾳ τελεῖται ἢ μυστηριωδεστέρα πρᾶξις,
 ἢ θεία Εὐχαριστία, διὰ τῆς εἰς δύο διαιρέσεως αὐτῆς, εἰς
 τὴν λειτουργίαν τῶν κατηχομένων, ἐν ἣ καὶ μόνον
 ἠδύναντο νὰ παρίστανται οἱ παρασκευαζόμενοι εἰς τὸ
 θεῖον Βάπτισμα καὶ οἱ μετανοοῦντες, καὶ εἰς τὴν λει-
 τουργίαν τῶν πιστῶν· καὶ διὰ τοῦ διακρίνοντος αὐτὴν

μυστικισμοῦ ἐν τῇ τελέσει, κλειομένης τῆς Ὁραίας
 πύλης διὰ παραπετάσματος εἰς τὰς σπουδαιοτάτας καὶ
 μυστηριωδεστέρας στιγμὰς αὐτῆς. Ὡσαύτως δὲ καὶ
 ἡ τελετὴ τοῦ μυστηρίου τοῦ Βαπτίσματος μετὰ τῶν
 προπαρασκευαστικῶν εἰς αὐτὸ τελετῶν, ὑπομιμνή-
 σκουσι τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα Ἐλευσίνια μυστήρια,
 ἐξ ὧν τὰ μὲν πρῶτα ἦσαν διὰ τοὺς μουμένους καὶ
 παρασκευαζομένους ὅπως μετάσχωσι τῶν μεγάλων
 μυστηρίων, τὰ δὲ δεύτερα διὰ τοὺς μεμυημένους ἤδη,
 τὰ ὁποῖα ἤρχιζον μετὰ προηγουμένην πλύσιν καὶ
 ἐξομολόγησιν τῶν παρασκευαζομένων εἰς αὐτὰ καὶ
 διὰ προκηρύξεως τοῦ ἀρμοδίου ἱερέως ὅπως ἀπομα-
 κρυνθῶσιν οἱ βέβηλοι. «Ἐκάς, ἐκάς οἱ βέβηλοι». Οἱ
 παρὰ τοῖς ἔθνηκοῖς καθαρμοὶ διὰ πλύσεων καὶ ραν-
 τισμοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ ὕδατος τοῦ παρὰ τὴν πύλην τοῦ
 ναοῦ εὑρισκομένου περιρραντηρίου, αἱ ἱεραὶ πηγαὶ ὡς
 ἡ τῆς Κασταλίας τῆς ἐπὶ τοῦ Παρνασοῦ καὶ τὰ ἀγάλ-
 ματα τῶν θεῶν προσηρμόσθησαν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ
 χριστιανισμῷ εἰς τοὺς ἀγιασμούς, τὰ ἀγιάσματα καὶ
 τὰς ἱερὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, τῆς θεοτόκου καὶ τῶν
 ἀγίων. Ἡ διαίρεσις τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ εἰς τρία, τὸν
 Νάρθηκα, τὸν καθ' αὐτὸ ναὸν καὶ τὸ ἱερὸν Βῆμα εἶνε
 ἡ διαίρεσις τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ναῶν, εἰς τὸν
 πρόναον, τὸν ναὸν καὶ τὸ ἄδυτον. Καὶ ὡς ἐν τῷ χρι-
 στιανικῷ ναῷ εἰς τὸν νάρθηκα ἕσταντο αἱ κατηχού-
 μενοι καὶ μετανοοῦντες, εἰς τὸν ναὸν εἰσήρχοντο οἱ
 διὰ τοῦ Βαπτίσματος γενόμενοι ἤδη μέλη τῆς Ἐκ-
 κλησίας, εἰς δὲ τὸ ἱερὸν μόνον οἱ ἱερεῖς, οὕτω καὶ παρὰ
 τοῖς ἔθνηκοῖς, εἰς τὸν πρόναον εἰσήρχοντο ὅλοι, εἰς τὸ
 ἄδυτον μόνον οἱ ἱερεῖς καὶ ἐκ τοῦ ναοῦ ἀπείργοντο
 οἱ βέβηλοι. Ὁ ἀγαθὸς καὶ κακὸς δαίμων ὁ κατὰ τὴν

δόξαν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν προγόνων συνοδεύων ἕκαστον ἄνθρωπον, ἐξ ὧν ὁ μὲν παρεκίνει εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ εἰκονίζετο λευκός, ὁ δὲ, εἰς τὸ κακόν, ἐβασάνιζε τοὺς ἐν Ἄδῃ ἁμαρτωλοὺς καὶ εἰκονίζετο μέλας, ἀντικατεστάθησαν ἐν τῇ χριστιανικῇ λαϊκῇ συνειδήσει ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου φύλακος καὶ τοῦ διαβόλου· ὁ δὲ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς καὶ ὁ Χάρων ὑπὸ τοῦ λαμβάνοντος τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀγγέλου τοῦ καὶ Χάρου καλουμένου.

Οἱ θεοσεβέστατοι πρόγονοι ἡμῶν εἰς οὐδεμίαν σπουδαίαν ἐπιχείρησιν προέβαινον ἄνευ δεήσεως εἰς τοὺς θεοὺς καὶ προσφορᾶς εἰς αὐτοὺς θυσιῶν ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον ἐγκαινίζομεν τὴν ἔναρξιν παντὸς ἔργου δι' ἁγιασμοῦ ἢ προσευχῆς.

Ἡ τοιαύτη κατὰ τοὺς τύπους τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου διαμόρφωσις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν τῇ ἐξωτερικῇ λατρείᾳ ἦτον ἀνεκτὴ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἰσχυροκαταβαινούσης κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ θεμελιωτοῦ αὐτῆς καὶ τῶν ἀποστόλων εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας καὶ ἕξεις καὶ βαθμηδὸν παιδαγωγούσης εἰς τὸν κατὰ Χριστὸν τέλειον βίον καὶ τὴν ἀληθῆ θεογνωσίαν. Συγκαταβαίνων ὁ Σωτὴρ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη κατὰ τὸ τροπάριον. Ζῶν δὲ καὶ ἀναστρεφόμενος ὁ Κύριος μετὰ τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ καὶ ὁ ἴδιος ἐτήρει τὰς διατάξεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου (Ματθ. 5, 17) καὶ εἰς τοὺς ἰωμένους παρ' αὐτοῦ ἐπέβαλλε νὰ πράξωσι τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου τούτου διαταττόμενα (Μαρκ. 2, 42), συνεμορφούτο πρὸς τὰς ἐθνικὰς προλήψεις τῶν Ἑβραίων ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἐνῶ λ. χ. τὸ Εὐαγγέλιον

τῆς σωτηρίας ἔδει νὰ κηρυχθῆ εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἵνα οἱ πάντες γνωρίσωσι τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλεν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τύχωσι σωτηρίας, ὅτε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ προσεκάλεσεν ὁ Κύριος τοὺς δώδεκα αὐτοῦ μαθητὰς καὶ δοὺς αὐτοῖς ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἀπέστειλε νὰ κηρύττωσι τὸ Εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης, περιώριζε τὸ κήρυγμα τούτου καὶ τὰς ἱαματικὰς αὐτοῦ εὐεργεσίας μόνον μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ Ἰουδαίων· δι' ὃ καὶ παρήγγειλε τοῖς μαθητοῖς αὐτοῦ λέγων. «Εἰς ὁδὸν ἔθνῶν μὴ ἀπέλθετε καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθετε, πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ (Ματθ. 27, 14, καὶ 10, 1—7).

Εἰς δὲ τὰς παρακλήσεις τῆς χαναναίας γυναικὸς «Ἐλέησον με Κύριε, υἱὲ Δαβίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται», ὁ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῇ «οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ μόνον εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ· οὐκ ἔστιν καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις»· ἀλλ' ἔνεκα τῆς μεγάλης αὐτῆς πίστεως ἴασατο τὴν θυγατέρα αὐτῆς. (Ματθ. 15, 21-28) Πλὴν τούτων, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐλάβανε καὶ τὸ βάπτισμα Ἰωάννου, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἀναγκαῖον τοῦτο δι' αὐτόν, ὡς ἀναμάρτητον· καὶ ὅτε ὁ Ἰωάννης «διεκώλυεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος λέγων· «ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι· καὶ σὺ ἔρχαι πρὸς με», ὁ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη «ἄφες ἄρτι, πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην» (Ματθ. 4, 14-15).

Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ὡς Ἰουδαῖοι καὶ ἀφοῦ ἀνελήφθη ὁ Κύριος ἐτέλουν τὰ τοῦ νόμου (πρ. 2, 46), ἂν καὶ δὲν ἦτον ἐπιβεβλημένον αὐ-

τοῖς, τῆς χάριτος ἐλθούσης καὶ ἐζήτουν νὰ περιορίσωσι τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου μόνον μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος κατέρριψε μὲν τὸ μεσότοιχον τὸ χωρίζον τὸν Ἰουδαῖον ἀπὸ τὰ ἔθνη καὶ κάτοχος τοῦ πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου δι' ἀποκαλύψεως ἐκήρυξεν ὅτι ὁ Χριστὸς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν· ἐν τούτοις ὅμως ἤναγκάζετο καὶ αὐτὸς νὰ φέρηται μετὰ συγκαταβάσεως πρὸς τοὺς ἀδελφούς, ὅσοι ἐξ ἀγνοίας ἀπέδιδον σωτηριώδη σημασίαν εἰς πράγματα ἀδιάφορα καὶ προσέτρεπε τοὺς ἔχοντας τὴν γνῶσιν νὰ σέβωνται τὴν ἐξ ἐσφαλμένων ἀντιλήψεων πίστιν αὐτῶν, ἀποφεύγοντες πράξεις ἀντιθέτους πρὸς τὰς πεποιθήσεις καὶ τυπτούσας τὴν συνείδησιν τῶν ἀσθενούντων τῇ πίστει, ὅπως μὴ δι' αὐτῶν σκανδαλίζοντες τούτους παρασύρῳσιν εἰς ἁμαρτίαν. Διότι πᾶν ὅ,τι πράττομεν οὐχὶ ἐκ πεποιθήσεως ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε ἁμαρτία, καὶ ἂν ὄντως ἡ πράξις αὕτη δὲν εἶνε τοιαύτη δηλαδὴ ἁμαρτωλή, ἀλλὰ μόνον διότι πράττομεν ταύτην παρὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ἁμαρτάνομεν. « Πᾶν, ὃ οὐκ πίστεως, λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἁμαρτία ἔστι » (Ρωμ. Κεφ. 15, 23). Τὸ νηστεύειν π.χ. ἢ τὸ ἀπέχεσθαι ἀπὸ ὠρισμένων φαγητῶν, συνεργὸν εἰς σωτηρίαν, ὡς μέσον ἀσκήσεως πρὸς ἐγκράτειαν καὶ προκοπῆς εἰς ἀρετὴν καὶ ὡς ἐνδειξις εὐσεβοῦς διαθέσεως χάριν εὐαρεστήσεως τῷ θεῷ γινόμενον, καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει σωτηριώδη σημασίαν· « βρῶμα ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ ». « Καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες (Ἑβραίους 13 4). Δὲν ἁμαρτάνει λοιπὸν ὁ μὴ νηστεύων καὶ τρώγων πάντα οὐχὶ ἐκ καταφρονησεως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς νηστείας, δι' ὃν ὠρίσεν

αὐτὴν ἢ Ἐκκλησία, ὅστις εἶνε ἢ ἐνίσχυσις τῆς βουλήσεως εἰς τὸ ἄγαθόν καὶ ἢ ἐξασθένησις τῆς δυνάμεως τῶν παθῶν πρὸς εὐχερεστέραν καταπολέμησιν αὐτῶν καὶ διάπραξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἀγόμενος ὑπὸ τῆς ἰδέας ὅτι πάντα καθαρὰ τοῖς καθαροῖς ἢ ὑπὸ ἄλλων σπουδαίων αἰτίων ἀναγκαζόμενος καὶ εὐχαριστῶν τὸν τροφιδότην ἡμῶν Θεόν· Ὁ μὴ νηστεύων ὁμῶς ἐνῶ πιστεύει ὅτι ἡ κατάλυσις τῆς νηστείας εἶνε ἁμαρτία, οὗτος ἁμαρτάνει ὄντως, διότι κατεπάτησεν ἤδη τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ παραβάς κατὰ τὴν πίστιν αὐτοῦ ψυχοσωτήριον θείαν διάταξιν· ἁμαρτάνει ὡσαύτως καὶ ὁ ἔχων μὲν τὴν γνῶσιν περὶ τῆς πραγματικῆς ἀξίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς νηστείας ἀλλὰ σκανδαλίζων τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει ἀδελφόν, καταλύων ἐνώπιον αὐτοῦ ὅτι οὗτος νομίζει ἁμαρτίαν καὶ παρασύρων οὕτω αὐτὸν εἰς παρὰ συνείδησιν πράξεις. «Μὴ ἐνεκα βρώματος, λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ· πάντα μὲν καθαρὰ, ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι (Ρωμ. 14 21). «Ὁφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδελφῶν βαστάζειν καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν. Ἐκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἄγαθόν πρὸς οἰκοδομὴν (Κεφ. 15 1-2). Δι' ὃ τὸν ἀσθενοῦντα ἀδελφόν, προσλαμβάνεσθε, τῇ πίστει, μὴ εἰς ὁ ακρίσεις διαλογισμῶν (Ρωμ. 14, 1). Ἀπεκάλει δὲ ὁ ἀπόστολος οὗτος νηπίους τοὺς τοιοούτους ἀσθενεῖς τῇ πίστει καὶ δὲν ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτοὺς τὴν ὀλίγην διδασκαλίαν τῆς δικαιοσύνης ἐκ φόβου μὴ παρερμηνευθῆ, ἀλλ' ἐπότιζεν αὐτοὺς γάλα, περιοριζόμενος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπλουστέρων πρακτικῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῶν

γενικιοτάτων γραμμῶν τοῦ κοσμοσωτηρίου ἔργου τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐπεφύλασσε δὲ τὰς βαθυτέρας καὶ ὑψηλοτέρας θεωρητικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας διὰ τοὺς ἠνδρωμένους τῇ πίστει, τοὺς δυναμένους νὰ κατανοήσωσιν αὐτάς. «Πᾶς ὁ μετέχων γάλακτος, ἔλεγεν οὗτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης. Τελειῶν δὲ ἐστὶν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διακρίσιν καλοῦ καὶ κακοῦ (Ἐβρ. 5. 14 I Κορ. 3, 1, 2, 3).

Ποῖος δὲ ἦτον ὁ σκοπὸς τῆς συγκαταβάσεως τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὰς προλήψεις τῶν Ἰουδαίων τὸ πρῶτον καὶ εἶτα τῶν Ἑλλήνων; Ἀναμφιβόλως σκοπὸς τῆς τοιαύτης συγκαταβάσεως ἦτον ὁ πρόσηλυτισμὸς εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἡ προσέλκυσις τῶν πάντων εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν σωτηρίαν. Δι' ὃ καὶ λέγει οὗτος: «ἐλεύθερος ὢν ἐκ πάντων τοῖς πᾶσιν ἐδούλωσα ἑμαυτὸν ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω· τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενῆς ἵνα τοὺς ἀσθενῆς κερδήσω· τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα ἵνα πάντως τινὰς σώσω (I. Κορ. 9. 19. 20. 21. 22.)

Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ὑπεχώρει εἰς πᾶσαν ἕξιν τῶν ἔθνῶν, οἷονδ' ἕποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ ἠθικὸν αὐτῆς ποιόν. Ἡ συγκατάβασις αὐτῆς ἐπεξετείνετο μόνον εἰς ἐκεῖνα τὰ ἔθνη καὶ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν ἀντίθετα πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεοσέβειαν καὶ ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι συνεργὰ εἰς τὸν κατὰ Χριστὸν βίον καὶ τὴν σωτηρίαν. Τὰ τοιαῦτα ἔθνη ὄντα ἀνεκτὰ καθιεροῦντο σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῇ γέα θρησκεία. περιβαλλόμενα τὸ ἔνδυμα τοῦ χριστιανισμοῦ.

Οὕτως, ἡ πρώτη τοῦ μηνός, ἡ νομηνιά λεγομένη, ἢ ὁποία ἐωρτάζετο ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου διὰ θυσιῶν καὶ εὐχῶν περὶ ἀσίας διαβάσεως τοῦ μηνός, καθιερώθη καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ, ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ θυσίαι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τελέσεως ἁγιασμῶν ἐν τῷ οἴκῳ τῶν πιστῶν ἢ ἐν τῷ ναῷ· ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς βασιλείας, ἡ παρὰ τοῖς ἐθνηκοῖς δι' ἐπωδῶν καὶ ραντισμοῦ δι' ἡγιασμένου ὕδατος ἐπιτυγχανομένη, παρὰ τοῖς χριστιανοῖς γίνεται δι' ἐπὶ τούτο συντεταγμένης εὐχῆς. Πολλάκις ὁμῶς ἐπεισήρχοντο καὶ συνήθειαι, αἱ ὁποῖαι οὐδένα σκοπὸν θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν εἶχον, ὑπενόμειον δὲ αὐτὴν τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. Κατὰ τῶν τοιούτων λάβρως ἀντεπεξήρχετο ἡ Ἐκκλησία, καὶ δι' ἀναθεματισμοῦ καὶ ἀφορισμῶν κατὰ τῶν ἀκολουθούντων αὐτὰς ἐζήτει νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀπὸ τοῦ περιβόλου αὐτῆς καὶ νὰ διατηρήσῃ ἄγνην καὶ ἀμόλυντον τὴν πίστιν τῶν πνευματικῶν αὐτῆς τέκνων.

Οἱ πατέρες ἀπείργουσι τῆς θείας κοινωνίας «τοὺς καταμαντευομένους καὶ ταῖς συνηθείαις τῶν ἐθνῶν ἐξακολουθοῦντας καὶ εἰσάγοντας τινὰς εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους ἐπὶ ἀνευρέσει φαρμακειῶν καὶ καθάρσει». Ὑπῆρχον δὲ καὶ «ἱερατικοὶ καὶ κληρικοί, οἱ ὅποιοι ἐπηγγέλλοντο τὸν μάγον, ἢ τὸν ἐπαιιδόν, ἢ τὸν μαθηματικὸν ἢ τὸν ἀστρολόγον καὶ ἐποίουν τὰ λεγόμενα φυλακτήρια» (I. K. 201). Ὁ 56 κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου συνίστα εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀποφεύγωσιν ὡς ἄλλότρια τοῦ βίου αὐτῶν τὰς οὕτω λεγομένας Καλένδρας καὶ τὰ λεγόμενα Βοτὰ καὶ Βρομάλια καὶ τὴν πανηγυριν τὴν ὑπὸ τινῶν χριστιανῶν τῇ πρώτῃ Μαρτίου ἐπιτελουμένην, τὰς ἀσέμνους δημοσίους ὀρχήσεις καὶ

τελετάς, τὰς γενομένας ἐξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν πρὸς τιμὴν τῶν παρ' Ἑλλησι ψευδῶς ὀνομασθέντων θεῶν κατὰ τι ἔθος παλαιόν, τὴν ὑπόδυσιν προσωπείων, κωμικῶν, σατυρικῶν ἢ τραγικῶν, τὸ ἐπιβοᾶν τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου κατὰ τὴν ἐκθλιψιν τῆς σταφυλῆς ἐν τοῖς ληνοῖς καὶ τὸ γελαῖν ἐπιχέοντας τὸν οἶνον ἐν τοῖς πίθοις. Ὁ Ξ. Ε'. κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου προστάττει «τὰς ἐν ταῖς νουμηνίαις ὑπὸ τίνων πρὸ τῶν οἰκείων ἐργαστηρίων ἢ οἰκῶν ἀναπτομένας πυρκαϊάς, ἃς ὑπεράλλεσθαι τινὲς κατὰ τι ἔθος ἀρχαῖον ἐπιχειροῦσιν, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι» καὶ ἀφορίζει εἴτις τῶν λαϊκῶν τοιοῦτον πράξει.»

Ἄλλ' αἱ συστάσεις αὗται τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (σελ. 115.Ι. Κανόνες ὑπὸ Α· Α) καὶ ἡ αὐστηρότης τῶν πατέρων πρὸς τοὺς ἀκολουθοῦντας τὰς ἐθνικὰς δεισιδαίμονας ἕξεις δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαλείψωσι ταύτας ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καὶ πολλαὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἐποχῆς μαγείων, φαρμακειῶν, μαντεῶν σώζονται καὶ σήμερον ἔτι μετὰ χριστιανικῶν ἐνίοτε ἀποχρώσεων. Τοιαῦτα δὲ εἶνε ἡ δι' ἐπωδῶν καὶ νῦν ἔτι ὑπὸ διαφόρων ἀγυρτῶν μετερχομένη ἴασις τῶν ἀσθενῶν, ἡ διὰ διαφόρων σκευασιῶν μαγικῶν ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν διαθέσεων καὶ τῆς τύχης τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προσώπου, ἡ προφύλαξις ἀπὸ τῆς βασκανίας δι' ἐξαρτήσεως σκορόδων ἢ ἄλλων γελοίων ἀντικειμένων ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ φυλακτηρίων εἰς τοὺς λαιμοὺς τῶν παιδῶν ἢ καὶ διὰ τριπλοῦ πτύσματος ἢ διὰ παρατηρήσεως τῶν σπλάγχων καὶ τῆς ὠμοπλάτης τῶν σφαγίων καὶ ἡ δι' ὕδατος ἐν ἀγγεῖῳ καὶ διὰ δοκτυλιδίου μαντεία, ἡ κατοπτρομαντεία, οἱ κλήδωνες κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν γενεθλείων Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τὸ μαντεύειν περὶ

τῆς αἰσίας ἢ μὴ ἐκβάσεως τῶν ὑποθέσεων ἐκ τοῦ παίγματος τῶν ὀφθαλμῶν, ἐκ τῆς βοῆς τῶν ὠτων, τοῦ πταρμοῦ, τῆς διασταυρώσεως τῆς ὁδοῦ ὑπὸ λαγωῦ, ἐκ τῆς ἡμέρας ἃς διαφροῦμεν εἰς αἰσίας καὶ ἀποφράδας καὶ ἄλλων, ἅτινα δὲν ἀπαντῶνται τοῖς ἐθνικοῖς, οἷον τῆς συναντήσεως ἱερέως, τῆς παρατηρήσεως τῆς ὑποστάθμης τοῦ κρυφουπέλλου καὶ τοῦ κλειδίου μετ' ἀναγνώσεως ψαλμῶν ἐκ τοῦ ψαλτηρίου. Οἱ ἐν τῷ Εὐχολογίῳ ἐξορκισμοί, αἱ εὐχαὶ τῆς γεννήσεως, τῶν κατηγορουμένων καὶ τῆς βασκανίας καὶ ἄλλαι ὑποθέτουσι τὸ δυνατὸν τῆς μαντείας καὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπιρρείας τῆς μαγείας καὶ τῶν φαρμακειῶν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ διαβόλου, ἀπσοβοῦμενα καὶ ἐξοδετερούμενα διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ.

Ἐπὶ τῆς ἐν τρούλλῳ συνόδου ἐτελοῦντο, κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς, καὶ συμπόσια θρησκευτικῆς φύσεως, «ἐκ τῆς ἐθνικῆς πλάνης προσενεχθέντα, ἐν αὐτοῖς γενεσίοις τῶν μακαρίων πατέρων καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἱεροῖς τόποις», συνοδευόμενα καὶ ὑπὸ μυσαρῶν ὀρχήσεων (σελ. 258 I. K.A.) Εἰς τὰ συμπόσια ταῦτα μετὰ τῶν ἐθνικῶν κρυφίως συνήρχοντο καὶ χριστιανοὶ καὶ συνευωχοῦντο καὶ συνεώρταζον μετ' αὐτῶν. Ἡ Ἐκκλησία κατεδίκαζε τοὺς χριστιανούς, τοὺς συνεορτάζοντας τοῖς ἔθνεσι καὶ κοινωνοῦντας μετ' αὐτῶν τοιούτων συμποσίων (σελ. 202, 258). Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἔξις αὕτη ἦτο βαθέως ἐρριζωμένη ἐν τῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ἐποχῆς κατέστη ἀνεκτὴ ταυτισθεῖσα μετὰ τῶν ἀγαπῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων. Αἱ ἀγάπαι δὲ αὗται κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους συνίσταντο εἰς εὐωχίας μετὰ σεμνοπρεποῦς εὐθυμίας μετὰ θρησκευτικὴν τινὰ τελετὴν συνήθως τελούμεναι, θάπτι-

σιν, γάμον, κηδείαν, ἢ μνημόσυνον, ἀγιασμόν, ἢ παράκλησιν, ὀνομαστικὴν ἐορτὴν καὶ ἰδίως μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν πρὸς τιμὴν ἁγίου τινὸς ἢ προσώπων ἢ ἐπιστήμου γεγονότος τοῦ βίου καὶ σήμερον ἔτι ὑπὸ διάφορα ὀνόματα εἰς πολλὰ μέρη ὑφιστάμεναι, συνοδευόμεναι πολλαῖς καὶ ὑπὸ θυσιῶν (κοιτοπένια), μουσικῆς καὶ ὀρχήσεως, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπὸ ἀγωνισμάτων, πάλης καὶ ἵπποδρομιῶν. Τοὺς προσκαλουμένους εἰς τὰς ἀγάπας ταύτας, τὰς ὑπὸ ἀδελφῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Κυρίου τελουμένας καὶ ἀποποιουμένους ἐκ καταφρονήσεως νὰ προσέλθωσιν εἰς αὐτάς ἢ ἐν Γάγγρα σύνοδος ἀναθεματίζει (σελ. 212).

Ἡ διαμόρφωσις τῆς χριστιανικῆς λατρείας κατὰ τύπους ὠρισμένους καὶ ἐπὶ τὸ αἰσθητικώτερον παρὰ τὴν διδασκαλίαν ἰδίως τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀπαιτούσης πνευματικωτέραν λατρείαν, δὲν προήρχετο μόνον ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἀλλ' ἦτο καὶ ἀπαίτησις αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐκ δύο συνισταμένης, ψυχῆς καὶ σώματος καὶ συνδεομένης διὰ μὲν τῆς ψυχῆς μετὰ τῶν νοητῶν διὰ δὲ τοῦ σώματος μετὰ τῶν αἰσθητῶν. Φύσει δὲ καὶ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τῶν αἰσθητῶν καὶ διὰ τούτων ὡς διὰ βαθμίδων ἐπαναβαίνων ἀνέρχεται ἐπὶ τὰ νοητά, τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ οὐσίαν τῶν ὄντων, τὸν Θεόν. Τὸ πᾶν ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ εἶνέ ἢ πίστις εἰς τὸν Σωτῆρα μετ' ἀδιαβλήτου κατὰ Χριστὸν βίου καὶ οὐχὶ τὰ σημεῖα καὶ αἱ ἱεροτελεστία, δι' ὧν ὁ χριστιανὸς ἐκφράζει τὰ πρὸς τὸν Θεὸν αἰσθήματα αὐτοῦ καὶ τὰς σχέσεις καὶ τὰ ὅποια παραλλάσσουν ὄντα ἄλλα παρ' ἄλλοις· ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα ὑποβοηθοῦσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς μεταρσιώσεως τοῦ χριστιανοῦ εἰς τὰ θεῖα καὶ νο-

εὐὰ καὶ ἐκδηλοῦσιν ἅμα εὐσεβῆ διάθεσιν, νομίζονται καὶ γίνονται συνεργὰ εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ ἐπομένως εἶνε ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἠθικὴν τελείωσιν τοῦ πιστοῦ.

Βεβαίως ὁ εἰς τὸ ἄκρον τῆς γνωστικῆς τελειότητος ἀφιχθεὶς χριστιανὸς δὲν ἔχει χρεῖαν χειροποιήτων ναῶν, θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ πανηγύρεων καὶ ἄλλων τρόπων τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, ὅπως λατρεύσῃ τὸ θεῖον. Τὸ σύμπαν δι' αὐτὸν εἶνε ναὸς καὶ κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ. «Ὁ οὐρανός, λέγει ὁ Κύριος, μοὶ θρόνος καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσατέ μοι; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; οὐχὶ ἡ χεὶρ μου πάντα ταῦτα ἐποίησεν. (Ἡσ. Πραξ 7, 40. 50). Ὁ τέλειος δὲν ἔχει ἀνάγκην εἰκόνων καὶ ὕμνων ὅπως μεταρσιωθῇ ἐπὶ τὰ νοητά. Τὰ ἐν τῷ παντὶ ποιήματα τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ἐν αὐτοῖς βασιλευούσης τάξεως καὶ ἁρμονίας ἐξαγγέλουσι τὰς θείας Αὐτοῦ τελειότητας τὴν παντοδυναμίαν, τὴν πανσοφίαν καὶ ἀγαθότητα (Ρωμ. I. 19. 20). καὶ ἀποτελοῦσι τὴν μᾶλλον ἠδύμολπον καὶ θαυμασιωτάτην μελωδίαν, τὴν ἀναφέρουσαν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ νοητοῦ, εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰψίστου καὶ βασιλέως τῶν πάντων Θεοῦ. Δὲν ἔχει ἀνάγκην ὠρισμένων ὠρῶν εἰς προσευχὴν ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὄλος ὁ βίος εἶνε μνηεῖα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θελήματος αὐτοῦ· οὐδὲ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως καὶ τῶν λοιπῶν ἀγνιστικῶν μέσων ὁ οὐδέποτε ἁμαρτάνων καὶ διατελῶν τῷ πνεύματι ἐν ἀδιασπάστῳ ἐνότητι μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐχων τὴν πρέπουσαν περὶ Θεοῦ ὑπόληψιν σέβεται καὶ τιμᾷ, ὡς δεῖ, Αὐτὸν καὶ ἐν ὕμνοις καὶ

1) Παιὸς ἂν οἶκος τεκτόνων πλασθεὶς ὑπο δέμας τὸ θεῖον περιβάλοι τοίχων πτυχαῖς; (Εἰδρ. ἀπεσπ.).

ἐν λόγοις καὶ ἐν γραφαῖς, προσευχόμενος δὲ αἰτεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ ἐγκόσμια ἀγαθὰ, δόξας πλούτη καὶ τὰ παρόμοια ἀλλὰ τὰ ὄντως ἀγαθὰ, τὰ περὶ τὴν ψυχὴν, ὡς τὸ μὴ ἀμαρτάνειν καὶ τὸ εὖ ποιεῖν. Ζητεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ πρῶτον· καὶ ὡς ἐπακολούθημα ἔρχονται καὶ τὰ γήινα ἀγαθὰ.

Ἀλλὰ τοιαύτη τελειότης εἶνε εὐσέφικτος ἂν μὴ ἀνέφικτος καὶ εἰς αὐτὰς ἴσως τὰς μᾶλλον προνομιοῦχους φύσεις ἐν τῇ ἠθικῇ προαγωγῇ. Εἶνε τὸ ἰδεώδες, πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ τείνη ὁ χριστιανὸς καὶ πρὸς ὃ ἵνα πλησιάσῃ, δεῖται ἀσκήσεως καὶ τῶν μνημονευθέντων ἄνω βοηθητικῶν μέσων. Ἄνευ τούτων δὲν ὀύναται οὗτος νὰ ἐξαρθῇ εἰς τὰ ὕψη τοῦ νοητοῦ κόσμου καὶ ἰδίᾳ ὁ μὴ ἠσκημένος εἰς τοῦτο κοινὸς χριστιανός. Διὰ τοῦτο ὁ κοινὸς χριστιανὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων, δι' ὧν ἀναφερόμενος εἰς τὰ πρωτότυπα καὶ προσβλέπων εἰς αὐτὰ ὡς εἰς παραδείγματα, ὀφείλει νὰ διαμορφοῖ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ κατὰ ταῦτα. Ἐχει ἀνάγκην τῶν οἴκων τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ψαλμωδιῶν, διότι συνεργόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ οἱ πιστοὶ αὐξάνουσι τὸν πρὸς ἀλλήλους σύνδεσμον τῆς ἀγάπης καὶ συμπροσευχόμενοι κοινῇ ὑπὸ τοὺς ἤχους κατανυκτικῶν τροπαρίων καὶ μουσικῆς συναίρονται νοερῶς, τῷ σώματι μόνον ἐν τῷ νῶ εὐρισκόμενοι, τῷ δὲ πνεύματι τὸν οὐρανὸν περιπολοῦντες καὶ ἐν νῶ τὸν Θεὸν ἔχοντες. Ἐχει ἀνάγκην τῶν παρακλητικῶν καὶ καθαρτηρίων ἱεροτελεστιῶν, ὧν ἡ τέλεσις τεκμηριοῖ τὴν εὐσεβῆ διάθεσιν καὶ τὸν πόθον τοῦ τελούντος πρὸς ἠθικὴν τελείωσιν.

Αἱ ἱεροτελεστία αὗται σύμβολον τῆς καθάρσεως

τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τοῦ ρύπου τῆς ἁμαρτίας καὶ πάσης ἀντικειμένης δυνάμεως ἀποτρεπτικά, ἀποκτῶσι πραγματικὴν καθαρτικὴν δύναμιν διὰ τῆς εὐλογίας τοῦ ἱερέως, ἐνεργοῦσαν ἐπὶ παντὸς ἀνθρώπου ἔχοντος θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ μετὰ πίστεως ἀνυποκρίτου μετέχοντος αὐτῶν. Ἡ πίστις ὄρη μετακινεῖ καὶ κἀμνει τὸν Πέτρον νὰ περιπατῆ ἐπὶ τῆς θαλάσσης, νὰ θυθίζηται δὲ ἅμα ἐγεννήθη ἐν αὐτῷ ἡ ἀμφιβολία καὶ ὁ δισταγμός· ἡ πίστις τοῦ ἄρχοντος ὅτι τὸ ἀποθανὸν κοράσιον αὐτοῦ θὰ ζήσῃ ἂν ὁ Ἰησοῦς ἐπεσκέπτετο τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἀνέστησε τοῦτο· καὶ τὴν αἱμορροῦσαν γυναῖκα ἐθεράπευσεν ἅμα αὕτη μετὰ πίστεως ἤψατο τῶν ἱματίων Αὐτοῦ. (Ματθ. 9, 13-21-22. Μαρκ. 5, 22-23). Ἐπίστευσεν εἰς τὴν θαυματουργικὴν δύναμιν τοῦ Σωτῆρος ἡ χαναναία γυνὴ καὶ διὰ τοῦτο, ἂν καὶ Συροφοίνισσα ἑλληνὶς κατὰ Μάρκον, ἐπέτυχε τὴν ἴασιν τῆς δαιμονιζομένης αὐτῆς κόρης, ἀξιωθεῖσα, κατόπιν αὐστηρᾶς τὸ πρῶτον πρὸς αὐτὴν συμπεριφορᾶς, νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου τοὺς λόγους, «ὦ γύναι μεγάλη σου ἡ πίστις, γεννηθήτω σοι ὡς θέλεις» (Μαρκ. 7, 29. Ματθ. 15, 28). Ὅστις λοιπὸν πιστεύει ὅτι, ὃ λέγει, γίνεται, ἔσται αὐτῷ, ὃ ἂν εἴπῃ. (Μαρκ. 11, 28). Διὰ τοῦτο ὅτε οἱ μαθηταὶ ἠρώτησαν τὸν Κύριον «διατὶ αὐτοὶ οὐκ ἠδυνήθησαν ἐκβαλεῖν τὸ δαιμόνιον» τοῦ σεληνιαζομένου υἱοῦ, ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς «διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν (Ματθ. 17, 19, 20). Καὶ ὅτε ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου, τοῦ ἔχοντος πνεῦμα ἄλαλον, θέλων νὰ παρακαλέσῃ τὸν Κύριον ὅπως ἐκβάλῃ αὐτὸ εἶπε: «εἴτι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς», ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησε: εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι» καὶ διέταξε τὴν ἐξοδον

τοῦ κωφοῦ καὶ ἀλάλου πνεύματος ὅτε ὁ πατήρ μετὰ δακρύων ἔκραξε «πιστεύω Κύριε, βοήθει μοι τῇ ἀπιστίᾳ (Ματθ. 9, 17-28).

Ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ὡς ἤδη εἶπομεν, εἶνε γενική· ὁ Θεὸς ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς καὶ βρέχει καὶ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ ἡ θεία Πρόνοια ἀποκαλύπτει ἑαυτὴν διὰ σημείων καὶ τεράτων καὶ ἐνεργεῖ θαυματουργικῶς ἐπὶ τοὺς πιστοὺς πάντων τῶν ἐθνῶν, τοὺς εἰλικρινῶς σεβομένους τὸν Θεὸν καὶ δικαίους κατὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις.

Οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός· ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτόν, δεκτὸς ἐστί. (Πραξ. 10, 34-35). Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι.

Τὶ ἦτο τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους, τὸ ὁποῖον ὁ φιλόσοφος συνεβουλεύετο κατὰ τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις τοῦ βίου αὐτοῦ, ἡ θεία ἔμπνευσις καὶ ἀποκάλυψις δεικνύουσα αὐτῷ τὰ δίκαια καὶ ἔρθα ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων; Οὕτως εὐρίσκουσι τὴν ἀπαιτουμένην ἐξήγησιν αἱ παρὰ πολλῶν θεβαιούμενα θαυματουργικὰ ἰάσεις ἀλλοθρήσκων εἰς τὰ παρ' ἡμῖν χριστιανικὰ ἅγια καὶ ἱερὰ καὶ αἱ θεοσημεῖαι εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν προγόνους εἴτε ἐν ὀνείροις εἴτε δι' ἄλλων τρόπων. "Ὅτε ἡ θεοσέβεια ἐνομιζέτο ἡ πρώτη ἀρετὴ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων καὶ ἡ πίστις εἰς τοὺς θεοὺς, οὐς νομίζει ἡ πόλις, ἐπροστατεύετο ὑπὸ τῆς πολιτείας, παρήχθησαν οἱ μᾶλλον διαπρεπεῖς ἄνδρες, οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐμεγαλουργήσαν καὶ πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν πολέμοις. "Ὅτε δὲ ἡ θρησκεία ἤρχισε νὰ ὑπονομεύηται ὑπὸ τῶν σοφιστῶν καὶ ἄλλων

σκεπτικῶν καὶ ἡδονικῶν φιλοσόφων, τότε ἀνεφάνησαν οἱ Ἀλκιβιάδαι καὶ οἱ Κλέωνες, οἱ Κριτία καὶ οἱ Αἰσχίνοι, διεφθάρησαν οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ βαθμηδὸν ἀπώλεσαν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων παρατηρήσεων περὶ τοῦ ὑφισταμένου συνδέσμου χριστιανισμοῦ ἐξ ἑνὸς καὶ Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ θρησκείας ἐξ ἄλλου, συνάγεται ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία κοινὴ κατὰ τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν ταῖς ἀληθείαις μετὰ τοῦ ἀποκεκαλυμμένου Λόγου τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος καὶ ἡ τροφὸς τῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὕτη ἔδωκεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν μορφὴν καὶ ὕλην πρὸς ἐπιστημονικὴν διατύπωσιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, ἡ δὲ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, τοὺς τύπους ἐκείνους τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, ὅσοι μὴ ἀντικείμενοι εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ περιβαλλόμενοι τὸ χριστιανικὸν ἔνδυμα ἐξωράϊζον τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ εὐχαριτότερον, συνάμα δὲ νὰ διατηρήσωσιν ἀκμαῖον τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ αἶσθημα, νὰ μεταρριώσωσι τὴν διάνοιαν αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ὑψίστου, νὰ ἀγνίσωσι τὴν ψυχὴν καὶ νὰ συνεργήσωσιν εἰς τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ. Πρὸς βαθυτέραν λοιπὸν κατάληψιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ λατρείας καὶ διάκρισιν τοῦ οὐσιώδους ἐν αὐτῇ ἀπὸ τοῦ μὴ τοιοῦτου, εἶνε ἀπαραίτητος ἡ μελέτη καὶ ἡ γνῶσις, πλὴν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς θρησκείας, ὧν τὴν ἐπιρροὴν ὡς εἶδομεν ὑπέστη κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Δὲν ἀπομακρυνόμεθα δέ, πιστεύω, τῆς ἀληθείας, ἂν χαρακτηρίσωμεν τὴν χριστιανικὴν ἐξωτερικ-

κὴν λατρείαν τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἀνακαίνισιν καὶ
κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναπαράστασιν τῆς ἐξωτερικῆς λα-
τρείας τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ἐπὶ
βάσεων καὶ ἰδεωδῶν χριστιανικῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΪΩΑΝΝΙΔΗΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006